

„ZÁRT SZÁM” A MÉRNÖKKÉPZÉSBEN

A NUMERUS CLAUSUS MŰEGYETEMI BEVEZETÉSE

„Addig is, – amíg a törvényhozásra hivatott nemzetgyűlés a proletárdiktatúráéhoz hasonló országos csapás megisméltlődésének lehetőségét szigorúan törvényekkel kizárni nem igyekszik, ennek érdekében az iskolázásnak, különösen az egyetemek látogatásának jogát nem szabályozza, – hatalmazza fel a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter a műegyetem Tanácsát arra, hogy a numerus clausus folyományaként a műegyetemre való felvétel módozatait már az 1919/20. tanévre megállapítsa, az ezért benyújtott folyamodványok elintézésekor az előképzettségen kívül – a megbízhatóság igazolására alkalmas mellékletek alapján – úgy a nemzeti hovatartozásra, valamint a nemzeti, társadalmi és keresztény erkölcsi alapra is figyelemmel legyen, a magyar állameszme ápolása és terjedése érdekében pedig a hallgatóság mindenkori létszámában a magyarok túlnyomó többségét biztosítsa”.¹ (*A műegyetem tanácsának határozata, 1920. február 6.*)

BEVEZETÉS

Kevés olyan törvény van a múltban, melynek akkora lenne a szakirodalma, mint a numerus claususnak.² E törvény elfogadásának oka, hatása és történeti kontextusa a két világháború közötti magyar felsőoktatás története iránt érdeklődők között a mai napig vita tárgya. Hogy csak a legutóbb megjelent, legfontosabb munkát említsük, Kovács M. Mária könyve³ majdnem háromszáz oldalon át igyekszik szintézist teremteni a vitás ügyben, és több mint százötven magyar és külföldi tételt vett fel

¹ *A mérnöki és építési osztály jelentése a numerus clausus tb.* Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára (BME Lt.), 3/c. (József Műegyetem Rektori Hivatala iratok), 3062/1919. ügyirat, 53. doboz. Az egyetemi tanács a felterjesztésről 1920. február 6-án tartott III. rendkívüli ülésén határozott, a jegyzőkönyv tárgya vonatkozó része a 3062/1919. ügyiratban található.

² *1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról.* Közismert nevén: numerus clausus.

³ Kovács M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945.* Budapest, Napvilág, 2012.

a szerző a kötetet lezáró irodalomszedetbe. Az Olvasó tehát joggal kérdezheti: mi az oka, hogy a numerus clausus kérdéséhez mi is hozzászólunk? Ámbár Kovács M. Mária gondosan elkészített, áttekintő írást alkotott, előszavában maga is megjegyzi, hogy az egykorú forrásokot illetően elsősorban digitalizált adatbázisokkal dolgozott, „Felhasználásukkal számos olyan érdekes összefüggésre akadtam rá, amelyeket hagyományos levéltári kutatással jóval lassabban lehetett volna csak megtalálni, ha egyáltalán rájuk akadok”.⁴ A szerző módszerével magyarázható, hogy a műegyetem egykorú iratanyaga – mely ha erősen töredékesen is, de fennmaradt és kutatható –, mindössze egy 1926. évi egyetemi tanácsulési jegyzőkönyv kapcsán jelenik meg az egyébként értékes monográfiában.⁵ Tanulmányunknak azonban nem pusztán hiánypótlás a célja, hiszen „zsidókvótát” olyan egyetemek is alkalmaztak, mint a Harvard, a Yale vagy a Columbia,⁶ a nemzetközi összehasonlításoknak tehát elsősorban az egyetemi szint lehet az alapja. Ezért tartjuk fontosnak, hogy a lehetőségekhez mértén teljes körűen feldolgozásra kerüljön a magyar felsőoktatás egykorú iratanyaga. Abban, hogy választásunk a műegyetemre esett, a fentiekén kívül még további három szempont játszott szerepet. Kíváncsiak voltunk arra, hogy a kor legnagyobb műszaki egyéniségei a numerus clausus kérdéséről hogyan gondolkodtak. Mint Bánki Donát, aki Csonka Jánossal együtt előbb a porlasztót, majd a nagynyomású robbanómotort, a világhírű Bánki-motort szabadalmaztatta, vagy éppen a gépelemekről írt tankönyvéről híres politikus, országgyűlési képviselő és miniszter, Herrmann Miksa.

A műegyetem vizsgálata azért is érdekes, mert – a rangsort tekintve is – a Pázmány Péter Tudományegyetem volt Budapest és az ország első egyeteme, ennek következtében a korszak felsőoktatását vizsgáló kutatók is elsősorban a tudományegyetem álláspontjára fókuszálnak elemzéseikben, így a műegyetem még az utókor emlékeztében is csak másodlagos helyet tölt be. Pedig jól ismert a műegyetemi hallgatóság politikában játszott aktív szerepe, mely szerepét már 1920-ban sem hazudtolta meg, amikor a numerus clausus tárgyában hozott – és a tanulmány későbbi részében szó szerint idézett – határozatával a nemzetgyűlést is megkereste. E határozatot aláírta ifjabb Ybl Miklós is, aki ekkor a harmadik évfolyamon végezte építészmérnöki tanulmányait. A műegyetem választásának tehát az a harmadik oka, hogy a hallgatóság szerepvállalására is kerestük a dokumentumokat.

Kizárólag egykorú iratanyagot használtunk fel a tanulmány összeállításához, a műegyetem egyetemi tanácsának és rektori tanácsának jegyzőkönyvei, az osztályulési jegyzőkönyvek, a rektori hivatal irathagyatéka, továbbá a hallgatók nyilvántar-

⁴ Kovács, i. m. 11–12.

⁵ Kovács, i. m. 28., 128–129. és 153–154. oldalakon a 29., 291., 292., 338. és a 345. jegyzetek.

⁶ Kovács, i. m. 54.

tását tartalmazó fő/törzskönyvek voltak a legfontosabb források. Betekintettünk a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratanyagának Országos Levéltárban őrzött azon részébe is, melynek keletkezését a műegyetemmel lehet kapcsolatba hozni. Ezúton mondunk köszönetet Batalka Krisztina és Zsidi Vilmos levéltárvezetőknek, hogy a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem levéltárában, illetve a Budapesti Corvinus Egyetem levéltárában segítő szándékukkal és hasznos tanácsaikkal hozzájárultak a kutatómunka eredményességéhez.

A NUMERUS CLAUSUS MŰEGYETEMI VITÁJA

Az első biztos adat, hogy a numerus claususról már vitatkozik a műegyetem tanári kara, 1919 szeptemberéből van,⁷ amikor a mérnöki és építészeti osztály osztályülési jegyzőkönyve⁸ utal arra, hogy az egyetemi tanács a felvehető hallgatók számának megállapítását és a kiválogatás szempontjaira vonatkozó javaslatot az egyes osztályokra⁹ bízta. Ekkor még épp hogy eltelt egy hónap a tanácskormány lemondása óta, Budapesten a román megszálló erők tartózkodtak, és Friedrich István¹⁰ volt a miniszterelnök, akit még az a József főherceg nevezett ki, aki nem egészen augusz-

⁷ Kovács M. Mária kizárólag a könyvét lezáró kronológiában jegyzi meg, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) egyetemi ügyosztályának vezetője a műegyetem rektorát már 1919. augusztus 10-én figyelmeztette, hogy a zsidó hallgatók kizárása törvényellenes. Ugyanitt említi azt is, hogy négy nappal később a „műegyetemi keresztény magyar ifjúság” az egyetemről az „összes zsidók és bolsevisták kitiltását” követeli. Az általunk később említett egyetemi tanácsulást szeptember 6-ára teszi, ahol állítása szerint a numerus clausust a vegyész-mérnöki osztály kezdeményezi. Forrásaira sajnos nem hivatkozott, azokat a műegyetem levéltárában hiába kerestük, nem találtuk. Kovács, i. m. 222.

⁸ *Jegyzőkönyvi kivonat a József-műegyetem mérnöki és építészeti osztályának 1919. évi szeptember hó 15.-én tartott r[end]k[ívüli] üléséről.* A jegyzőkönyvi kivonat a 3062/1919. üggyiratban található. BME Lt. 3/c. 53. doboz.

⁹ A magyar királyi József Műegyetemen 1871-ben egyetemes, mérnöki és gépészmérnöki szakosztályokat („karokat”) hoztak létre. Az építész és a vegyész szakosztály a működését csak az 1873/74. tanévvel kezdte meg, úgy, hogy az előbbit a mérnöki, az utóbbit az egyetemes osztállyal kapcsolták össze. Az általunk vizsgált időszakban az egyetemes osztály már csak papírforma szerint létezett, a „Vegyész-mérnöki és egyetemes osztály” csak a nevét őrizte meg. Szögi László: *A Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára repertórium I. 1846–1960 (1967)*. Budapest, Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára Műszaki Tudománytörténeti Kiadványok 24. 1975. 32.

¹⁰ Friedrich István jobbszélső játékos volt az 1904-ben Ausztria ellen vereséget szenvedett magyar labdarúgó válogatottnak. 1922-ben a Magyar Labdarúgó Szövetség elnökének választották meg. 1951-ben halt meg a váci börtönben.

tus végéig volt Magyarország kormányzója.¹¹ Zielinski Szilárd¹² tanár – aki később megfogalmazta a tanulmány elején idézett szövegtervezetet – az említett egyetemi tanácsulésen már javaslatot tett, hogy a zsidóság nemzetiségének és polgárjogának kérdését törvényhozási úton kellene rendezni, és ennek kapcsán meg kellene állapítani azt a százalékszámot, ami a magyar nemzetiségű hallgatók részére fenntartandó volna a műegyetemen. Zielinski tehát már kvótában gondolkodott, és a magyar nemzetiségre nézve kívánt meghatározni százalékot.

A mérnöki és építész oszttály 1919. szeptemberi ülésén Hüttl Dezső¹³ dékán kifejtette a műegyetemi hallgatóság létszámának meghatározásával kapcsolatos véleményét. Előadta, hogy eddig főleg az elsőéves hallgatóság számának helyes megállapításáról folyt a vita, holott nézete szerint sokkal inkább a felsőévesek számának kellene lennie a számítások kiindulópontjának, amikor az egyéni oktatás már fokozott szerepet kap. A numerus clausus szempontjából tehát a négy évfolyambeli hallgatóságnak nem ugyanazon tanévben mutatkozó megoszlását kell vizsgálni, hanem az első évfolyamra beiratkozott hallgatóságnak a négy egymás utáni tanév következő felsőbb évfolyamán jelentkező létszámából kell kiindulni, mely azt mutatja, hogy a lemorzsolódás 20%-ra tehető, így az évismétlések miatt a magasabb évfolyamokon még többlet is mutatkozik. Zielinski Szilárd felhívta a dékán figyelmét, hogy az egyetemi tanács e tekintetben a felveendők számának és a szelekció szempontjainak megállapítására korlátozta az egyes szakosztályok jogkörét, egyébként egyetért Hüttl-vel. Miután Söpkéz Sándor¹⁴ hozzátette, hogy a felvehető létszám még megváltoztatható a későbbiekben, illetve hogy a helyes létszám megállapítása a rajztermi elhelyezés miatt lényeges – amit az ülés kezdetén a dékán maga is felvetett – a mérnöki és építész oszttály az első évfolyamra felvehető mérnökhallgatók számát 250-ben, az építészhallgatókét pedig 70-ben állapította meg.

A „selectio” kérdésében már hevesebb volt a vita, melynek Kossalka János¹⁵ eltérő álláspontja volt az oka. Kossalka ugyanis azt, hogy a „selectio” az Egyetemi Tanács diszkrecionális joga legyen, a műegyetem számára „kellemetlennek” tartotta, mivel

¹¹ Pölöskei Ferenc–Gergely Jenő–Izsák Lajos (szerk.): *20. századi magyar történelem*. Budapest, Korona, 1997. 114–116.

¹² Zielinski Szilárd (Mátészalka, 1860. május 1. – Budapest, 1924. április 24.) az út- és vasútépítéstan tanára volt, ő honosította meg a vasbetonépítést Magyarországon. *História – Tudósnaplár*. <http://tudosnaplar.kfki.hu/historia/> (letöltve: 2014. július 27.) A további életrajzi adatoknál ismét nem hivatkozunk.

¹³ Hüttl Dezső (Felsőbánya, 1870. április 6. – Budapest, 1945. július 11.) a mű- és díszépítéstan tanára volt.

¹⁴ Söpkéz Sándor (Brád, 1866. szeptember 20. – Budapest, 1938. október 24.) elektrotechnikát oktatott.

¹⁵ Kossalka János (Vajdahunyad, 1872. március 19. – Hatvan, 1944. szeptember 20.) hidépítő mérnök, számos nagy folyami hidat tervezett.

úgy vélte, hogy annak az erkölcsi megbízhatóság elbírálására nincs meg a kellő alapja, a magyar nemzetiség számára biztos garanciát nem ad. Határozott százalékarány megállapítását javasolta, valamint annak kimondását, „hogy a zsidókat nemzetiségnek tartjuk, tehát nem magyarnak”. Nézete szerint a zsidóság túlságos száma az intelligenciát veszélyezteti, a kérdésről tehát nyíltan kell beszélni. Álláspontjával szemben Zielinski Szilárd és ifj. Szily Kálmán a vegyészmérnöki osztályéhoz hasonló javaslat benyújtását elegendőnek találta, mely szerint a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatalmazza fel a Műegyetem Tanácsát arra, hogy a felvétel feltételeit az előképzettség és az erkölcsi alap figyelembevételével megállapítsa. Zielinski hozzászólta, hogy az egyetemi tanácsulésen már javaslatot tett, hogy a százalékos arányt a törvényhozás állapítsa meg (erre utaltunk a fentiekben), ifj. Szily Kálmán¹⁶ pedig megjegyezte, hogy noha a vegyészmérnöki osztályéhoz hasonló javaslat elfogadásával egyetért, túl sok eredményt nem vár tőle, mivel azt mindenki kedvezően értelmezheti magára nézve.

„Ezek után a mérnöki és építészeti osztály elvileg egyhangúlag elhatározza, hogy addig is, míg a numerus clausus módozatainak kérdése törvényhozási úton rendezve lesz, kérjen a Tanács illetékes helyről felhatalmazást arra, hogy a numerus clausus határain belül a műegyetemi felvétel feltételeit az előképzettség, a magyar állameszméhez való hűség, megbízhatóság és egyéb erkölcsi alap figyelembevételével állapíthassa meg [...]”

A fenti határozatot követően Kossalka János ismét felhívta az osztály figyelmét, hogy a kiválogatás feltételeinek megállapításánál az legyen a fő szempont, hogy „a zsidóság nagy részének a múltban tanúsított káros szereplése a jövőben lehetlenné tétessék”. Nagy Virgil¹⁷ még hozzátette, hogy a szelekció feltételeinek tárgyalásánál a hadifogságból visszatérő hallgatóság súlyos helyzete is szempont kell hogy legyen. A fenti osztályhatározatban – az ún. Zielinski-féle indítványban – a műegyetemi tanács végleges, a tanulmány mottójaként idézett határozatának minden lényeges eleme benne van. Megjegyezzük, hogy Zielinskiével párhuzamosan osztályhatározat-tervezetet készített Kossalka János is,¹⁸ ezt azonban a levéltári anyagban nem találtuk.

¹⁶ Ifj. Szily Kálmán (Budapest, 1875. május 4. – New York, 1958. január 14.) a mechanika tanára volt, 1932 és 1941 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban államtitkár.

¹⁷ Nagy Virgil (Temesvár, 1859. április 25. – Budapest, 1921. november 8.) az ókori építészetet oktatta.

¹⁸ *Jegyzőkönyv. Felvétel Budapest a József-műegyetem mérnöki és építészeti osztályának 1919. szeptember hó 18.-én tartott rendkívüli üléséről.* A jegyzőkönyv a 3062/1919. ügyiratban található. BME Lt. 3/c. 53. doboz.

A műegyetem gépészmérnöki osztálya a Zielinski-féle indítványt még szintén 1919 szeptemberében megtárgyalta, és noha azt a gépészosztály dékánja, Herrmann Miksa¹⁹ is támogatta, kartársai szótöbbséggel ellene szavaztak.²⁰ Hermann azzal érvelt, hogy körülbelül 1800 hallgató a műegyetem befogadóképessége, tehát a jövőben 4000–5000 hallgató felvétele nem lehetséges, a szelekciónak pedig úgy kell történnie, hogy megóvassék a mérnöki kar „tisztessége”. Nincs kilátás a tansegédszemélyzet létszámának növelésére sem, mely az eddigi nagy létszámú hallgatóság oktatásához elengedhetetlen lenne. Amikor minden gyár elbocsátja a mérnökeinek nagy részét, amikor a közelmúlt eseményei negyedrésznire csökkentették a vasútvonalak mennyiségét, nem szabad megengedni, hogy a gépészmérnöki pályán „túlproductió” legyen, a szakembereket fölös számban képezzék ki. Numerus clausus van Franciaországban is, amire külföldi példaként lehet tekinteni. Nem a „quantitást” hanem a „qualitást” kell nevelni, így az orvosi karhoz²¹ hasonlóan a szellemi proletariátus veszélyét a műegyetemen is igyekezni kell elhárítani.²² „Harmadik szempont a nemzetiségi vagy zsidó kérdés. Bár legkevésbé sem vezet a faji gyűlölet, a magyar faj védelmét fontosnak tartja, és ezt még akkor is kénytelen hangsúlyozni, ha olyan férfiak érzékenységét sértené, akiket egyébként nagyrabecsül. Igazságos selectióval kell megakadályozni az olyan selectiót, ami a tanácsköztársaság idején a magyar fajt akarta teljesen elnyomni.” A gépészszaosztály többsége azonban Schimanek Emil²³ indítványát támogatta, aki a numerus clausust sem az ország, sem a hallgatóság érdekében nem tartotta kívánatosnak. Schimanek Emil álláspontja

¹⁹ Herrmann Miksa (Selmecebánya, 1868. október 30. – Budapest, 1944. április 28.) gépelemekről írt tankönyve a korszak magyar műszaki szakirodalmában hézagpótló szerepet töltött be. 1926-tól 1929-ig volt kereskedelemügyi miniszter a Bethlen-kormányban; mint országgyűlési képviselő a numerus clausust megszavazta. Kovács, i. m. 92.

²⁰ *A Gépészmérnöki osztály 1919. szeptember 13-i ülésének jegyzőkönyve*. BME Lt. 104/a. (Gépészmérnöki kar tanácsülési jegyzőkönyvek), 6. kötet (1916–1924), 150.

²¹ Itt Herrmann a Budapesti (m. kir.) Tudományegyetem orvosi karára utal, mely a javaslatát már 1919. augusztus 22-én megfogalmazta. Kovács, i. m. 64. 117. jegyzet.

²² Ugyanez a cél fogalmazódik meg a törvényjavaslat kapcsán a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak a Minisztertanácshoz tett előterjesztésében: „A világháború okozta változások, valamint az elmúlt két forradalom tanulságai sürgősen követelik, hogy eddigi egyetemi politikánkat revízió alá vegyük, nevezetesen oly irányban, hogy a társadalom békéjét és az ország nyugodt fejlődését veszélyeztető szellemi proletariátus szaporodását lehetőleg megakadályozzuk. Ebből a célból a csatolt törvényjavaslatot szándékozom a nemzetgyűlés elé terjeszteni...” *Előterjesztés: az egyetemi hallgatók kontingentálásáról szóló törvényjavaslat minisztertanácsi jóváhagyása*, „pro domo” feljegyzés. Csak az előadói ív maradt fenn. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) K 636 (VKM Egyetemek, főiskolák, tudományos intézetek), 3. tétel, 63.016/1920. 54. doboz.

²³ Schimanek Emil (Budapest, 1872. november 23. – Budapest, 1955. szeptember 1.) a gépszerkesztannak volt a tanára, találmányai közül a legismertebbek a nevét viselő hatütemű dízelmotor és a karburátor.

szerint nem lehet helyes és igazságos kiválogatási alapot megjelölni. Az érettségi bizonyítvány a szelekció alapja azért sem lehet, mert „hivatott technikusok” azon hallgatók között is lehetnek, akik a középiskolában nem tanúsítottak kiváló előmenetelt. Az ifjúság körében mutatkozó ellentétek később majd csökkennek, sőt, talán el is csendesednek, a numerus clausus behozatalával a tanári kar ne nyújtson újabb tápot az ellentéteknek.

Schimanek ugyan elismerte, hogy a vegyészmérnöki osztályon a laboratóriumi asztalok korlátozott száma miatt a numerus clausus bevezetése indokolt lehet, mivel azonban a gépészmérnöki osztály 3500 hallgató oktatásának ellátására volt képes, javasolta, hogy az osztály a numerus clausus kérdését a napirendről vegye le. Bresztovszky Béla²⁴ jelezte, hogy az elsőéveseknek csak egyharmadát sikerült elhelyezni a rajztermekben, továbbá 800 hallgató a mechanikai gyakorlatokat helyhiány miatt nem végezhette. Wittmann Ferenc²⁵ megjegyezte, hogy problémát pusztán a hallgatók rajztermi elhelyezése jelent, így nincs ok a numerus clausus bevezetésére. A numerus clausus ellen érvelt Bánki Donát²⁶ is, szerinte azt csak a vegyészeti osztályon lenne indokolt alkalmazni, egyébként a „szabad tanítás útjáról” nem szabad letérni. Azt a kérdést eldönteni, hogy az országnak szüksége van-e annyi technikusra, mint eddig, nem a tanári karra, hanem az ifjúságra tartozik. Mindenesetre az országra káros hatással semmiképp sem lesz, ha mérnöki képesítésű emberek más pályákon helyezkednek el. A felvételit szelekcióhoz kell kötni, de a kiválogatás alapjának pusztán az érettségi bizonyítványt vagy éppen a vallást nem lehet tekinteni. Rados Gusztáv²⁷ is kifejtette, hogy csak a „háborúshullám” miatt van ekkora létszám az egyetemen, annak öt-hat év múlva már csak 800–1000 hallgatója lesz. Érdekes, hogy Zipernewszky Károly²⁸ e vitát csak szemlélte, így, hogy szavazatát hova adhatta, véleményéből sem tudjuk meg.

²⁴ Bresztovszky Béla (Nagykároly, 1872. augusztus 28. – Budapest, 1941. június 7.) a műszaki mechanikai és elméleti géptan tanszékhez kapcsolódó műszaki mechanikai laboratórium és kísérleti állomás vezetője volt. Anyagvizsgálati kutatásokkal és a repülés műszaki kérdéseivel foglalkozott.

²⁵ Wittmann Ferenc (Hódmezővásárhely, 1860. január 19. – Budapest, 1932. március 23.) a technikai fizika tanára, az oszcilloszkóp feltalálója.

²⁶ Bánki (Löwinger) Donát (Bakonybánk, 1859. június 6. – Budapest, 1922. augusztus 1.) a hidrogépek, kompresszorok és gőzturbinák szerkezettanának volt a professzora.

²⁷ Rados Gusztáv (Pest, 1862. február 22. – Budapest, 1942. november 1.) matematikus algebrai kutatásai során a magasabb fokú kongruenciák gyökeivel és más elméleti kérdéseivel, a determinánsokkal, mátrixokkal, kvadratikus alakokkal, a körosztással, négyzetes maradékokkal, algebrai és elliptikus függvényekkel foglalkozott.

²⁸ Zipernewszky Károly (Bécs, 1853. április 4. – Budapest, 1942. november 29.) az erősáramú elektrotechnika tanára volt, legjelentősebb találmánya a Bláthy Ottóval és Déri Miksával együtt szabadalmaztatott tetszőleges áttételű, zárt vasmagos transzformátor és váltakozó áramú áramelosztó rendszer párhuzamosan kapcsolt transzformátorokkal.

Mind a mérnöki és építészeti osztályon, mind a gépészmérnöki osztályon lefolyt vita utal arra, hogy 1919 szeptemberében a numerus clausus kérdésében a *vegyészmérnöki és egyetemes osztály* is állást foglalt. Ez az állásfoglalása azonban csak arra terjedt ki, hogy az első évfolyamra mindössze 50 hallgató felvételét engedélyezi, a más egyetemokről való átlépésre, csak akkor fog lehetőséget biztosítani, ha marad hely, nőhallgatókat pedig a laboratóriumi férőhelyek hiánya miatt nem kíván felvenni.²⁹ A vegyészmérnöki osztály esetében nem ismerjük a vita részleteit, mert az osztály csupán a határozatot látta szükségesnek jegyzőkönyvben rögzíteni. Ugyanez igaz az osztály 1919 decemberében tartott azon ülésére is, ahol „élénkebb eszmecsere” után a Zielinski-indítvány kérdésében foglaltak állást tanárai. A vegyészmérnöki osztály a tanulmány elején idézett szövegtervezethez hozzájárulását adta, ám csak „a nemzeti, társadalmi és keresztény erkölcsi alapra is figyelemmel legyen” fordulat után a „tekintet nélkül a felekezetre” mondatrész betoldásával.³⁰

Nem ismerjük közelebbről a közgazdasági osztályon lezajlott vita részleteit sem, itt is csak annyit tudunk, hogy „élénkebb eszmecsere után” az osztály az alábbi álláspontra helyezkedett:

„Bár a közgazdasági osztályban, ahol a más főiskolákról jött hallgatók fölvételének föltételei esetről-esetre egyénileg bíraltatnak el, bizonyos mértékben már is fönnáll a numerus clausus, mindazonáltal az osztály helyénvalónak találja, hogy a beiratkozók száma korlátoztassék. Minthogy ezidőszert a helyiségi viszonyok a sikeres szemináriumi kiképzésben 150 hallgatónál többnek nem adnak lehetőséget, a fölvehető hallgatók számának maximumát az osztály 150-ben véli megállapítandónak.

A kiválogatásnál a rátermettség szempontjából a közgazdasági előtanulmányok eredménye, az egyéniség szempontjából pedig a felvételi kérvényhez csatolt életrajzi adatok szolgálnának alapul. A József-műegyetemet végzeteknek azonban mindig elsőbbségük lenne”.³¹

²⁹ A *Vegyészmérnöki és egyetemes osztály 1919. szeptember 1-jén tartott I. rendkívüli ülésének jegyzőkönyve*, 6. pont. BME Lt. 106/a. (Vegyészmérnöki Kar tanácsülési jegyzőkönyvek), 5. kötet (1919–1924).

³⁰ A *Vegyészmérnöki és egyetemes osztály 1919. december 22-én tartott ülésének jegyzőkönyve*, 3. pont. BME Lt. 106/a. 5. kötet.

³¹ A *Közgazdasági osztály 1919. évi december hó 6-án tartott ülése*, 2. pont. Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára (BCE Lt.) 4/a. 1. (Királyi József Műegyetem Közgazdasági Osztály Közgazdasági továbbképző tanfolyam Osztályülési jegyzőkönyvei 1914–1930).

A rektori tanács 1920 februárjának elején az egyes szakosztályok állásfoglalásait összegyűjtötte, hogy a műegyetemi tanács határozathozatalát előkészítse.³² A műegyetemi tanács a február 6-i ülésén a *mérnöki és építési osztály* álláspontját határozattá emelte, majd azt a tanulmány legelején idézett tartalommal a vallás- és közoktatásügyi miniszternek felterjesztette.³³ Ekkorra már Horthy Miklós bevonult Budapestre és Huszár Károly volt Magyarország miniszterelnöke, azonban Horthyt a nemzetgyűlés még nem választotta meg kormányzónak. Aligha lehet meglepő az 1919 szeptemberéig visszanyúló előzményeket tekintve, hogy a műegyetem a numerus claususról szóló törvénytervezethez 1920 júniusában már csak egyetlen észrevételt tett, és abban is a korábbi határozatát ismételte meg: a törvénybe bele kell venni, hogy „a nemzeti hovatartozás, valamint a társadalmi és keresztény erkölcsi alapra is figyelemmel kell lenni, a magyar állameszme ápolása és terjedése érdekében pedig a hallgatóság mindenkori létszámában a magyarok túlnyomó többségét kell biztosítani”.³⁴

A KERETSZÁMOK BEVEZETÉSÉNEK PROBLÉMÁJA

Habár a felvehető hallgatók létszámára az egyes szakosztályok tettek javaslatot, a „zárt szám” bevezetése a műegyetemen mégis problémát okozott. A numerus claususról szóló törvényt csak 1920. szeptember 21-én fogadta el a nemzetgyűlés, így az egyetemre jelentkező hallgatóságot arról időben nem értesíthették. Ez különösen a *vegyésmérnöki osztályon* jelentett gondot, ahol a megállapított keretszám igen alacsony, mindössze 50 fő volt. Ezért a vegyésmérnöki osztály 1920. szeptemberi tanácsülésén részt vett Rejtő Sándor³⁵, a műegyetem akkori rektora is, aki előadta, hogy mind a vallás- és közoktatásügyi miniszter, mind a rektori tanács és maga is úgy véli, hogy azzal, hogy a numerus clausust nem lehetett kellő időben közzétenni, nem lehet azoknak százait sújtani, akiknek felvétele ellen egyébként semmi kifogás sincs. A rektori tanács már megtárgyalta ezt a kérdést, ezért indítványozza most

³² *A rektori tanács 1920. február 3-án tartott 17. ülése*, 4. pont. BME Lt. 3/b. (Rektori tanácsülési jegyzőkönyvek), 9. kötet (1919/20).

³³ A rektori tanács 1920. február 10-i ülésén olvasták fel a numerus claususra vonatkozó felterjesztés szövegét. BME Lt. 3/b. 9. kötet, 18. rendes ülés, 7. pont.

³⁴ *Az egyetemi tanács 1920. június 28-án tartott VII. rendkívüli ülése*, III/2. pont. BME Lt. 3/a. (Egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvek), 5. doboz.

³⁵ Rejtő Sándor (Kassa, 1853. augusztus 21. – Budapest, 1928. február 4.) fő tudományterülete az anyagvizsgálat volt, de a fém-, fa-, textil-, papír- és malomipar technológiáinak területén is elmélyült kutatásokat folytatott. A Mechanikai Technológiai Intézeten belül megszervezte az anyagvizsgáló laboratóriumot.

a megállapított létszám felemelését. Az osztály jóindulatába ajánlotta az ügyet, és kérte, hogy különösen a megszállt területekről menekült jelentkezők ne hajtassanak kétségbeesésbe.

Tangl Károly³⁶ jelentette, hogy a vegyész-szak első évfolyamára való felvételt 254 folyamodó kérvényezte, közülük a 78 izraelita (31%) felvétele azonban csak a lakosságban betöltött számarány szerinti mértékben lehetséges. E közlés jegyzőkönyvi rögzítésének történeti szempontból kétszeres jelentősége van. Egyrészt, mert a felvételre folyamodók összlétszámán túl utal az elutasított izraelita jelentkezők számára, másrészt, mert a jegyzőkönyvben az „izraelita” kifejezés után a „vallású” szó át van húzva, mely – a hallgatói törzskönyvekkel szemben – már túlmutat a zsidóság felekezetiént való kezelésén.

Az ezt követő vita részleteibe a jegyzőkönyv sajnos nem enged betekinteni minket, pusztán annyit tudunk meg, hogy „Élénkebb eszmecsere után, melyben az osztálynak úgyszólván minden tagja részt vett, az osztály különösen a menekültekre való tekintettel, kimondja, hogy a folyó tanévben az első éveseknek 50-ben javasolt létszámát 100-ra emeli fel, de ennek ellenében elhatározza, hogy a jövő tanévben az első évfolyamra egy hallgató sem vehető fel, ami idejekorán publikálható”.³⁷ 1921 januárjában a vegyész-mérnöki szakosztály álláspontjából valamegyest engedett, mert úgy döntött, hogy „a jövő [1921/22.] tanévben az I. évfolyamra csak azok vétessenek fel, a kiket a folyó [1920/21.] tanév elején a vegyész-mérnöki osztály – mint fel nem vehetőket más osztályba utalt át s a kik ott fel is vétettek”.³⁸ A vallás- és közoktatásügyi miniszter azonban az osztály határozatát figyelmen kívül hagyta, az 1921/22. tanévre felvehetőek számát júniusban ugyancsak 50 főben határozta meg, a hadifogságból visszatérők és az elszakított területekről érkező hallgatóságra hivatkozva.

A vegyész-mérnöki osztály a miniszter rendeletét tudomásul vette, de határozatában rögzítette, hogy sajtó útján kell közzétenni: csak nagyon keveseket vesznek fel, és akik felvételt nyernek, a laboratóriumi nehézségek miatt csak hat-hét év múlva végezhetnek. A laboratóriumi sorrendet a magasabb évfolyamokon előmenetel alapján állapítják meg, de előnyben részesülnek, akik a háborúban részt vettek, illetve

³⁶ Tangl Károly (Pest, 1869. október 14. – Budapest, 1940. január 10.) fizikus, a műegyetemen csak 1917 és 1921 között oktatott. 1921-ben átkerült a tudományegyetemre, az Eötvös Loránd halálával megüresedett tanszékre. A kozmikus sugárzások kutatása az ő intézetében kezdődött meg Magyarországon.

³⁷ *A Vegyész-mérnöki és egyetemes osztály 1920. szeptember 22-én tartott ülésének jegyzőkönyve*, 1. pont. BME Lt. 106/a. 5. kötet.

³⁸ *A Vegyész-mérnöki és egyetemes osztály 1921. január 10-én tartott II. rendes ülésének jegyzőkönyve*, 9. pont. BME Lt. 106/a. 5. kötet.

akik tagjai a volt műegyetemi csendőrzászlóaljat helyettesítő testületnek.³⁹ A vegyész-mérnöki szakosztály 1921. decemberi ülésének jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy az első félévre beiratkozottak száma ekkor 65 fő volt.⁴⁰

Paradox, hogy ugyanazon keretszám csökkentéséről és emeléséről a műegyetem a minisztériummal szinte egyidőben vitatkozott. 1921 februárjában a vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyanis leiratban közölte, hogy a rendeletileg⁴¹ megállapított létszámot a műegyetem a közgazdasági szakosztály kivételével minden szakosztályon túllépte, ezért a műegyetem tanácsától a létszámon felül felvett hallgatók sürgős kimutatását kérte, a felvételek időpontjának és indokának egyenkénti megjelölésével. A műegyetem tanácsa azzal védekezett, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete azt is megengedte, hogy a megszállott területekről önhibájukon kívül késve érkezők közül, ha a létszám a 100 főt nem haladja meg, akkor 10%, ha meghaladja, akkor 5% még felvehető legyen. Továbbá levonásra került az ismétlők száma is, akikre a korlátozás – a szerzett jogaikra tekintettel – nem vonatkozik; a néhány bolgár és török hallgatót pedig szintén a minisztérium rendelete értelmében kellett a legmesszemenőbb támogatásban részesíteni. Így a létszámtúllépés már elenyészően csekély arányt mutat, a négy szakosztályban összesen csak 22 fő többlet van. „Ezeket pedig azért voltunk kénytelenek felvenni, mert lehetetlen volt kizárnunk azt a néhány s megszállott részeken letartóztatott s onnan csak élete veszélyeztetésével később menekült ifjút, valamint azokat a háború miatt sok esztendővel veszítették, akik orosz fogságból a felvételek lezárása után érkeztek, s azt is igazolták, hogy önszorgalomból tanultak annyit, amennyi a már is megkezdődött tananyag sikeres megértéséhez illetőleg a tanulmányok folytatásához szükséges”.⁴² A vallás- és közoktatásügyi miniszter a műegyetem eljárását jóváhagyta, és elkezdett formálódni az a gyakorlat, mely a felvett (vagy felvenni tervezett) hallgatók számához utólagosan igazította hozzá a keretszámokat.⁴³

³⁹ *A Vegyész-mérnöki és egyetememes osztály 1921. június 13-án tartott ülésének jegyzőkönyve*, 2. pont. BME Lt. 106/a. 5. kötet.

⁴⁰ *A Vegyész-mérnöki és egyetememes osztály 1921. december 13-án tartott I. rendkívüli ülésének jegyzőkönyve*, 1. pont. BME Lt. 106/a. 5. kötet.

⁴¹ 121.678/1920. VKM

⁴² *VKM felhívja a Tanácsot, hogy az engedélyezett létszámon felül felvett hallgatókat a felvétel időpontjainak megjelölése mellett, egyenként indokolva sürgősen mutassa ki.* BME Lt. 3/c. 6. tétel (felvételi ügyek), 584/1921. és VKM 68.255/921/IV/a. 54. doboz.

⁴³ A felvételi rendszerhez ld.: Ujváry Gábor: *A felsőoktatási felvétel szabályozásai a két világháború közötti Magyarországon*. In: Kissné Bognár Krisztina–Molnár László–Osváth Zsolt (szerk.) *Az egyetemi felvételi rendszer változásai a 20. században*. MFLSz 2010. évi vándorgyűlése (A Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség kiadványai 4.), Budapest, Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség, 2010. 9–18. Kiss Márton: *A Műegyetemre való bejutás feltételei és ennek változásai 1945-ig*. In: uo. 57–66.

A NEMZETHŰSÉG KÉRDÉSE

A nemzethűség kérdésével azért foglalkozunk részletesebben, mert nézetünk szerint az alapvetően progresszív irányba mutató felvételi keretszámok rendszerét a *numerus clausus*-ban a diszkriminatív faji és nemzetiségi⁴⁴ kvótával („zsidókvótával”) ez a fogalom kapcsolja össze. Egyrészt arra próbálunk választ adni, hogy mely gondolat volt az, mely a nemzethűséget kifejezésre juttatta a törvényszövegben is, másrészt, hogy e fogalom hogyan kapcsolódik a zsidósághoz, végül pedig, hogy – legalább példaszerűen – melyek voltak a legfontosabb tartalmi elemei. Ezért olyan dokumentumokat gyűjtöttünk össze, melyekben az egykori egyetemi társadalom többségének a gondolkodása fogalmazódik meg.

Kiemelkedő forrásértéke van annak a hat oldal terjedelmű memorandumnak, melyet 1919 késő őszen Sir George Clerkhez intézett a műegyetem tanári kara. E memorandumban szinte teljes egészében megfogalmazódik a két világháború közötti Magyarország programja: a tanári kar a kultúrfölény koncepciót hangsúlyozza, a dokumentum végén pedig kéri George Clerket, hogy Magyarország területi integritásának megőrzése érdekében „hasson oda”. Témánk szempontjából azonban a memorandum bevezető része érdekes, mely szó szerinti idézésre mindenképpen érdemes:

„[...] A keresztény erkölcsi világnézetnek természetes folyománya: a magyar nemzet közismert szabadelvűsége. Nálunk a kultúra áldásaiban mindenki faj- és nemzeti különbség nélkül részesült. A galicziai zsidók nagymértékű hozzánk özönlése kétségtelenül mutatja a nemzet szabadelvűségét. A nemzet szabadelvűségének és jóhiszeműségének védelme alatt azonban az utóbbi évtizedekben a jövevény zsidóság sok téren mind nagyobb szerephez és befolyáshoz jutott. Azt lehet mondani, az igazi munkásság szinte kizárólag az ő szellemi vezetésük alá került. Érvényesülésüket kétségkívül megkönnyítette az ország mezőgazdasági jellegéből kifolyó konzervativizmus.

A zsidóságnak önhitt, hatalomra törő része ezt a befolyást kiterjesztette a városi népeiségre, főleg Budapestnek kulturálatlan legsóbb rétegeire, s ezekkel a más destruktív elemekkel egyesülve végre anyagi és erkölcsi katasztrófába döntötte az országot.

⁴⁴ A *numerus clausus* mindkét kifejezést egymás után használja: „[...] másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók közt lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalább kitegye annak kilenc tizedrészét.” *1920. évi XXV. törvénycikk*, 3.§ (3) bekezdés.

Az ország sokmilliónyi népességével szemben e nemzetellenes törpe minoritásnak ez az erőszaka azonban csak a megelőzőleg védtelenné és desorganizálttá tett városokban sikerülhetett.

Az elkövetkezett katasztrófa tanulsága most már a népesség legszélesebb rétegeit is arra a tudatra ébresztették, hogy a visszatérés a békés kulturális munkához, az elmék destruckciójának jövőbeni megelőzése, csak a nemzetellenes elemek visszaszorításával és a keresztény nemzeti eszme alapjára leendő öntudatos visszahelyezkedéssel biztosítható.

Amíg kormányunk ezen az alapon áll és ezeket az eszméket képviseli, nyilván mögéje sorakozik az ország egyéb tudományos köreivel együtt a mi Egyetemünk is. –

Sir! Magyarországon a fenti helyzet folytán az egészséges szociális haladás csakis a szociáldemokrácia eddigi útjának mellőzésével lehetséges. A szociáldemokrácia maga a mi népességünk polgári és agrárius nagy tömegei számára idegen. Erősen mezőgazdasági jellegű országunkban még az őszinte szociáldemokrácia eszméinek megvalósítására sem érett meg a talaj. Az az irányzat azonban, melynek vezetése alá került a magyar szociáldemokrácia, már csak bolsevisztikus kísérletével is tanúbizonyságát adta annak, hogy nem a szociális haladás, hanem az országot veszélyeztető önző érdekek szolgálatába szegődött. Nem áll nemzeti alapon, mindenképen szembehelyezkedik a nemzet keresztény hagyományaival és mindazt igyekszik előmozdítani, ami azokkal ellentétben van. Ez a destruktív, az ősmagyar erőt aláaknázó irányzat kerítette kezébe a Károlyi Mihály köré csoportosult és ez úton a hatalomra törő kis politikai frakciót és készítette elő ily módon az 1918. évi októberi forradalmat, mely az ország közvéleményét visszatükröző politikai élet megindulását épp úgy lehetetlenné tette, mint a nemzeti munka megindulását. A közrend fenntartására szükséges karhatalmat ugyanis lefegyverezte, hogy a legerősebb terror eszközeivel vihesse keresztül nem is annyira a magyar munkásság, mint inkább a hazafiatlan és később, a gyilkosságoktól és rablásoktól sem visszariadó vezetőinek érdekét. A szociáldemokrácia jelszavait csupán forradalmi vonatkozásaiban hangoztató eme destruktív csoport uralomra jutása okozta nemcsak a Károlyi-kormányzat alatt végbement belső bomlást, hanem, a bolsevizmusnak népet és vagyont irtó borzalmait is, és ez vonta maga után a kir[ályi] román csapatok bevonulását is. E csapatok az ország területének jelentékeny részébe és a fővárosba is bevonulván, e területeket immár három hónapja megszállva tartják.⁷⁴⁵

⁴⁵ *A magyar Műegyetem memoranduma: Sir. George Clerk úrhoz, mint a Szövetséges Hatalmak*

Az idézett részben jól érzékelhető az a gondolatmenet, mely a zsidóságra – elsősorban a bevándorolt zsidóságra – úgy tekint, mint nemzetellenes elemre, és tevékenységét a kommunizmus borzalmaival, illetve a román megszállással köti össze. A numerus clausus szempontjából azonban az a legfontosabb gondolat, hogy a „jövendő” zsidóság az „igazi” munkásságot, Budapest „kulturálatlan, legalsóbb” rétegeit, sőt, még Károlyi Mihály csoportját is szellemi vezetése alá hajtotta. Ebből következik, hogy a zsidóságnak elsősorban a szellemi erejét kell korlátozni, amit az egyetemi felvételi rendszer reformjával célszerűen össze lehetett kötni. A tanári karhoz hasonlóan gondolkodott a műegyetem hallgatósága is, ám sokkal radikálisabb hangon fogalmazta meg nézeteit. Az alább idézett határozat volt az, amit aláírt ifjú lovag Ybl Miklós is.

„Méltóságos Rektor Úr!

Van szerencsénk a műegyetemi ifjúságnak f[olyó] hó [1920. május] 8.-án tartott gyűlésén hozott határozatát Méltóságod elé terjeszteni:

»A műegyetemi magyar ifjúság szomorúan konstatálja, hogy a nemzetgyűlés mind ez ideig egy lépést sem tett az egyetemi zsidókérdés megoldása felé. A műegyetemi magyar ifjúság komoly higgadtságának és önfegyelmének élénk tanújelét adta, mikor e jelen pótsemestert állásfoglalásával lehetővé tette, valamint azzal is, hogy az előadások minden zavaró incidens nélkül megkezdődhettek s dacára a nem kívánatos helyzetnek nyugodtan tovább folynak. Tette az ifjúság ezt abban a jogos reményben, hogy a Nemzetgyűlés még a jelen pótsemester befejezése előtt tárgyalni fogja a magyar ifjúság és a Nemzet ezen lét vagy nem-lét kérdését, másrészt, hogy mérsékletét és alkotmánytisztetét ezen legsúlyosabb helyzetben is dokumentálja. Nem jelentette azonban várakozó magatartása egy pillanatig sem azt, hogy a nemzet érdekét védő meg nem alkuvó álláspontját feladta, s éppen ezért nem lát garanciát arra, hogy az egyetemi zsidókérdés megoldásának további elodázásának esetén a jövő szeptemberi tanévet egyáltalán meg lehessen kezdeni, valamint, hogy a jelen pótsemestert a mostani keretek között minden nagyobb megrázkódtatás nélkül be lehessen fejezni, annál is inkább, mert az ország nem magyar elemeinek hazafiatlan viselkedésére minduntalan újabb és újabb eklatánsnál-eklatánsabb példák kerülnek napvilágra, a melyek hatása az egyetemi ifjúságra különösen nagy befolyással bír. Kéri tehát a Műegyetem

legfőbb Tanácsának magyarországi teljhatalmú megbízottjához. Csatolva az Egyetemi Tanács 1919. október 29-én tartott XVIII. rendkívüli ülésének jegyzőkönyvéhez. BME Lt. 3/a. 5. doboz.

magyar ifjúsága a Nemzetgyűlést, hogy az egyetemi zsidókérdést megoldó törvényjavaslatot rövidesen tűzze ki tárgyalásra, hogy ezzel a magyar ifjúságnak zavartalan tanulását lehetővé téve, az minden erejét annak szentelhesse, hogy a szent Haza újjáépítéséhez és felvirágoztatásához szívvel lélekkel odaáldozhassa minden tudását és képzettségét.«

Tisztelettel kérjük Méltóságodat, hogy fenti határozatot az illetékes körök tudomására hozni szíveskedjék. Egyben bátorkodunk bejelenteni méltóságodnak, hogy az ifjúság megbízásából jelen határozatot a Nemzetgyűlés elé is betejeszttük.

Budapest, 1920. május 11.-én.

Az ifjúság nevében:

[aláírások]⁴⁶

Igen érdekes, hogy az ifjúság fenyegető hangú határozatára Czakó Adolf⁴⁷ rektor csak védekezett. Azt olvashatjuk a vallás- és közoktatásügyi miniszternek készült felterjesztés-tervezet belső feljegyzésében, hogy azt, hogy „a műegyetemen a numerus clausus életbeléptetését törvényhozás útján kieszközölni méltóztassék”, a műegyetem tanácsa a vallás- és közoktatásügyi minisztertől már februárban kérte. Hogy miért nem lépett fel az egyetemi tanács a hallgatói mozgalommal szemben? Azért, mert mint a fent idézett két dokumentumból látjuk, tanár és diák hasonlóan gondolkodott az ügyben. A műegyetem vezetősége egészen más „óvintézkedést” tett. A rektori tanács 1920. május végi ülésén ismertette a Zsidó Magyar Felsőoktatási Hallgatók Országos Szövetkezetének vallás- és közoktatásügyi miniszterhez címzett beadványát, melyben kérték, hogy a zsidó hallgatók, akiket a Löw Immánuel⁴⁸ eset óta nem engednek be a műegyetemre, ismét járhassanak oda. A Löw Immánuel elleni eljárás megindításáig ugyanis ezt az „óvintézkedést” vezették be, hogy zavartalan maradjon a tanmenet.⁴⁹

Igyekeztünk összegyűjteni a műegyetemen az összes tanácsköztársaság alatti tevékenységhez kapcsolódó fegyelmi ügyet, hogy a numerus clausus nemzethűség

⁴⁶ 806/1920. ügyirat. Szerelve a 3062/1919. sz. ügyirathoz. BME Lt. 3/c. 53. doboz.

⁴⁷ Czakó Adolf (Pest, 1860. február 4. – Budapest, 1942. január 28.) a mérnöki szerkezettan, majd az alkalmazott szilárdságtan professzora volt. A mechanika oktatását a mérnöki gyakorlat felől közelítette meg, a hangsúlyt a feladatmegoldásra és a kísérleti munkára helyezte. A hazai építőanyagokkal kapcsolatos kutatásai az építőipar számára igen fontosak voltak, a hídszerkezetek számításánál évtizedeken keresztül használták a Czakó-féle táblázatot.

⁴⁸ Löw Immánuel (Szeged, 1854. január 20. – Budapest, 1944. július 19.) főrabbi. 1920–1921-ben börtönbe zárták, mivel Horthy-ellenes véleményének adott hangot.

⁴⁹ A rektori tanács 1920. május 28-án tartott 35. ülése, 2. pont. BME Lt., 3/b. 9. kötet (1919/20).

fogalmának tartalmi elemei körvonalazhatók legyenek. Az „eklatánsabbnál-eklatánsabb” példákat az áttekinthetőség végett táblázatban foglaltuk össze.⁵⁰

<i>Név, évfolyam, szak, vallás</i>	<i>Fegyelmi ítélet</i>	<i>Bírósági ítélet</i>	<i>Elkövetett cselekmény</i>
Bartók (Braun) Artúr ⁵¹ I. évf. gépészmérnök-hallgató izraelita	a műegyetemről örökre kizárták	izgatás miatt 1 év 6 hónap büntetés	A József-műegyetem egyik tantermében az ott lévő nagyobb számú ifjúság előtt több alkalommal a proletárdiktatúrát dicsőítő beszédet tartott, s egy alkalommal – amikor a proletárdiktatúra vége felé az ifjúság a nemzeti színű zászlót ki akarta tűzni, a hallgatóság előtt azt mondotta: „ezt a rongyot ne tűzzük ki!”
Bartók Pál ⁵² III. évf. gépészmérnök-hallgató „jelenleg” evangélikus, korábban izraelita	a műegyetemről örökre kizárták	-	Önként beállt a vörös hadseregbe és a proletárdiktatúra bukásáig ott szolgálatot teljesített. Tagja volt az Alkalmazott Mérnökök Országos Szövetségének (AMOSZ).
Bánhalmi (Buchwald) Rezső ⁵³ IV. évf. mérnökhallgató izraelita	a műegyetemről két félévre kizárták	-	Örömét fejezte ki, hogy Bácska Szerbiához, mint győztes államhoz került, mert így a háborús terheket nem fogja érezni.
Dávid Imre ⁵⁴ II. évf. építészhallgató vallása nincs feltüntetve	a műegyetemről örökre kizárták	-	A nemzeti színű jelvényt „piszok színek” kifejezéssel illette. A Szent Imre kollégistákat „piszok bandának” nevezte, velük állandó ellenségeskedésben volt, plakátjaikat leszerelte.
Deutsch László ⁵⁵ IV. évf. mérnökhallgató izraelita	a műegyetemről két félévre kizárták	-	Egy délutáni gyakorlaton Kun Bélát és a népbiztosokat „istenítette”.

⁵⁰ A táblázatba csak olyan ügyeket vettük fel, amelyeknek nyilvánvaló a tanácsköztársasággal való összefüggése. Nem foglalkoztunk például Faludi György és Plichta János II. évfolyamos gépészmérnök-hallgatók katonai rádióállomás lopási bűnyügyével. (BME Lt. 3/c. 7. tétel /Tanácsköztársaság mozgalmaiban résztvevő hallgatók elleni és egyéb fegyelmi ügyek/ 1394/1921. 54. doboz.) Nem vettük fel Vajda Géza ügyét sem, akit egy év fogházra ítélték. A kihallgatáson műegyetemi hallgatónak vallotta magát, de az egyetemen nem találták meg a beiratkozását. (BME Lt. 3/c. 7. t. 1091/1920. 52. doboz.) Mellőztük Kertész (Klein) Lajos rablási ügyét is. (MNL OL K 636. 19. t. 68.848/1920. 81. doboz.)

⁵¹ BME Lt. 3/c. 7. t. 2718/1920. 52. doboz.

⁵² MNL OL K 636. 19. t. (József Műegyetem hallgatóinak általános és személyi ügyei) 159.268/1920. 81. doboz és BME Lt. 3/c. 7. t. 376/1921. 54. doboz. Kikeresztelkedését onnan tudjuk, hogy az utóbbi ügyirat pro domo feljegyzésében áthúzva szerepel, hogy 1919. június 27-e óta ágostai hitvallású evangélikus, előbb azonban izraelita vallású.

⁵³ BME Lt. 3/c. 7. t. 427/1921. és 496/1921. 54. doboz.

⁵⁴ BME Lt. 3/c. 7. t. 706/1920. 52. doboz és 1306/1920. 55. doboz. Az utóbbi ügyirat üres.

⁵⁵ BME Lt. 3/c. 7. t. 426/1921. 54. doboz.

<i>Név, évfolyam, szak, vallás</i>	<i>Fegyelmi ítélet</i>	<i>Bírósági ítélet</i>	<i>Elkövetett cselekmény</i>
Eisenhut Ferenc ⁵⁶ III. évf. gépészmérnök-hallgató római katolikus	a műegyetemről két félévre kizárták	-	Tagja volt a II. kerületi munkástanácsnak, mivel már előzőleg is a Kommunista Párt tagja volt, ezért választották be. A Budapesti Polgári Lövészegyesület fegyvereit elszállította, pedig a fegyverek beszállítására kitűzött határidő még nem járt le. Szántó népbiztos néhány szocialista tiszttel Debrecenbe küldte, hogy a románokkal szembeni ellenállást megszervezze.
Fenyves Dezső ⁵⁷ III. évf. mérnökhallgató izraelita	a műegyetemről örökre kizárták	-	Az „oláh” megszállás idején, 1919. augusztus 6-án az oláh karhatalmat bevezette a műegyetemre.
Fischer István ⁵⁸ IV. évf. gépészmérnök-hallgató izraelita	a tárgyaláson nem jelent meg, így ítélet nem volt hozható, az ítéletig felvenni nem lehet	-	A proletárdiktatúra idején vétkes magatartást tanúsított.
Görög (Goldschmid) Henrik ⁵⁹ II. évf. mérnökhallgató vallása nincs feltüntetve	a műegyetemről két félévre kizárták	-	A szerb demarkációs vonalat megszálló vörös hadseregnek hadosztályirányító tisztje volt.
Grosz Dezső ⁶⁰ közgazdászahallgató izraelita	a műegyetemről örökre kizárták	-	Nincs adat.
Hamburger Mátyás ⁶¹ III. évf. gépészmérnök-hallgató izraelita	a kommunizmus bukása után műegyetemi tanulmányainak folytatása végett nem jelentkezett	-	Az AMOSZ tagsági törzskönyvében neve előtt a sorszám be van karikázva, ami azt jelenti, hogy vezető szerepet vitt.

⁵⁶ BME Lt. 3/c. 7. t. 1580/1921. 54. doboz. Idézet Eisenhut vallomásából: „[...] azt gondolta[m], hogy a kommunizmus olyan eszme, mely a nemzetek közötti kibékélést elő fogja segíteni s azt hitte[m], hogy a szenny, mely a proletárdiktatúra kezeléséhez tapadt, idővel tisztulni fog. Egyébként ellensúlyt láttam benne a túlzott nacionalizmus ellen, mely a legyőzött nemzeteket le akarja igázni.”

⁵⁷ BME Lt. 3/c. 7. t. 1645/1921. 54. doboz.

⁵⁸ MNL OL K 636. 19. t. 81. doboz.

⁵⁹ BME Lt. 3/c. 7. t. 1751/1920. 52. doboz.

⁶⁰ BCE Lt. 4/c. (Közgazdasági főkönyv) 3. kötet, 1920/21. tanév. 95.

⁶¹ BME Lt. 3/c. 7. t. 1654/1920. 52. doboz.

<i>Név, évfolyam, szak, vallás</i>	<i>Fegyelmi ítélet</i>	<i>Bírósági ítélet</i>	<i>Elkövetett cselekmény</i>
Kolozs (Krausz) Árpád ⁶² II. évf. gépészmérnök-hallgató „jelenleg” római katolikus	a műegyetemről örökre kizárták	-	Nyilvános vitakozás alkalmával a „terroristák és népbiztosok” működésének védelmére kelt, és ezt éppen akkor cselekedte, amikor a hazafiasan érző diákság egy részét elhurcolták és bántalmazták.
Lantos Mihály ⁶³ II. évf. építészhallgató vallása nincs feltüntetve	a műegyetemről négy félévre kizárták	-	A vörös hadseregbe önként lépett be. Tagja volt a Magyarországi Építőipari Munkások Országos Szövetségének (MÉMOSZ). Már a kommunizmus előtt piros gombot hordott.
Lovas Andor ⁶⁴ szigorló gépészmérnök-hallgató vallása nincs feltüntetve	a műegyetemről két félévre kizárták	-	A Galilei-kör tagja volt. A Népszava 1919. május 25-i száma szerint a „Szociális oktató előadások főiskolai hallgatók részére” ciklusokon „Proletárdiktatúra és demokrácia” címen előadást tartott. A Vörös Újság május 21-i száma szerint az Ipari és Közlekedési Tisztviselők Országos Szövetsége (IKTOSZ) részére szintén előadást tartott. Ennek címe – saját vallomása szerint – „Szabadkereskedelem és szocializmus” volt.
Móser Béla ⁶⁵ II. évf. mérnökhallgató vallása nincs feltüntetve	a műegyetemről két félévre kizárták	-	Izgatás.
Neményi István ⁶⁶ műegyetemi tanársegéd vallása nincs feltüntetve	további alkalmazása nem kívánatos	-	Az „Új Műegyetem” című lap vezércikkét írta.

⁶² BME Lt. 3/c. 7. t. 375/1921. 54. doboz és MNL OL K636. 19. t. 2608/1920. 81. doboz.

⁶³ BME Lt. 3/c. 7. t. 707/1920. 52. doboz és 1306/1920. 55. doboz. Az utóbbi ügyirat üres.

⁶⁴ BME Lt. 3/c. 7. t. 2962/1919. 51. doboz.

⁶⁵ BME Lt. 3/c. 7. t. 1309/1920. és 1836/1920. 52. doboz és MNL OL K 636. 19. t. 131.792/1920. 81. doboz.

⁶⁶ BME Lt. 3/c. 50. tétel (Műegyetemi igazolóbizottság ügyei), 2156/1923. 59. doboz. 1923-ban már 7. tétel nincsen.

<i>Név, évfolyam, szak, vallás</i>	<i>Fegyelmi ítélet</i>	<i>Bírósági ítélet</i>	<i>Elkövetett cselekmény</i>
Oppel Henrik ⁶⁷ műegyetemi adjunktus vallása nincs feltüntetve	további alkalmazása nem kívánatos	-	Nincs adat.
Oroszi András ⁶⁸ műegyetemi altiszt vallása nincs feltüntetve	megrovás és dorgálás	-	A proletárdiktatúra kitörésekor – 1919. március 23-án – elhagyta szolgálatát és Budapestet, és Szadára – rendes lakóhelyére – távozott. Távozását nem jelentette be. Lakóhelyén megválasztották a direktórium alelnökének, mely tisztséget 1919 áprilistól május és június hónapokban viselte.
Pfeifer Ignác ⁶⁹ nyilvános rendes tanár izraelita	a műegyetemi igazoló bizottság igazolta, de a kommunista rend érdekében tartott előadásait rosszalta	A nyomozást a budapesti kir. ügyészség megszüntette	A szabadkőművesség keretein belül a Comenius páholy vezetője volt. Az AMOSZ gépészmérnöki és oktatási direktóriumának tagja volt. Elvállalta a „chemiai ipar üzemeinek” ellenőrzését és irányítását. Kinevezték a népgazdasági tanács vegyészeti osztályának vezetőjévé. Ajánló levelet írt Vas Jenő okleveles vegyészmérnök megbízhatóságára vonatkozóan, aki állást kapott a Szociális Termelés Népbiztosságnál.
Springer József ⁷⁰ IV. évf. gépészmérnök-hallgató izraelita	az összes magyar egyetemről kizárták	izgatás miatt 3 év börtönbüntetés	A tanácsköztársaság fennállásának idején 100-150 ember jelenlétében a műegyetem beszerzési csoportjának helyiségében dohánykiosztás alkalmával a következő kijelentést tette: „a műegyetemi hallgatók java része ellenforradalmár, ezeket nyugodtan ki lehetne végezni!”

⁶⁷ BME Lt. 3/c. 50. t. 2156/1923. 59. doboz.

⁶⁸ BME Lt. 3/c. 7. t. 3179/1922. 56. doboz.

⁶⁹ *Budapesti kir. ügyészség Pfeiffer Ignác műegyetemi ny. r. tanár ügyében a műegyetemi igazoló bizottsági iratokat küldi vissza és JEGYZŐKÖNYV a műegyetemi tanárok kommunizmus alatti viselkedését vizsgáló bizottság 1920. március 6.-án tartott üléséről.* BME Lt. 3/c. 39. t. (Egyetemi tanárok elleni fegyelmi, igazolási eljárások), 1964/1920. 55. doboz.

⁷⁰ BME Lt. 3/c. 7. t. 130/1921. és szerelt ügyiratok, 54. doboz, valamint MNL OL K 636. 19. t. 159.266/1920. 81. doboz.

<i>Név, évfolyam, szak, vallás</i>	<i>Fegyelmi ítélet</i>	<i>Bírósági ítélet</i>	<i>Elkövetett cselekmény</i>
Székely Géza ⁷¹ IV. évf. gépészmérnök-hallgató izraelita	az összes magyar egyetemről kizárták	izgatás és személyes szabadság megsértése miatt 1 év börtönbüntetés	Nova község direktóriumának fizetéssel alkalmazott helyettes titkára volt. Két zalaegerszegi lakost letartóztatott, akiket Budapesten a forradalmi törvényszék 5 és 10 évi börtönbüntetésre ítélt.
Thamm István ⁷² tanársegéd vallása nincs feltüntetve	eljárását helytelenítik	-	Az „Új Műegyetem” című lap vezércikkének ügyében közvetítő szerepet játszott, és tartalma dacára maradt a lap szerkesztőbizottságában.
Vágó Ernő ⁷³ I. évf. vegyészmérnök-hallgató izraelita	a műegyetemről örökre kizárták	-	Kommunista röpiratokat árult a dékáni hivatal előtt.
Vermes (Wolf) Ernő ⁷⁴ III. évf. gépészmérnök-hallgató izraelita	a műegyetemről négy félévre kizárták	-	Azzal dicsekedett, hogy mindenütt kiadja magát „fehérnek”, és ezáltal milyen könnyen el tudja árulni az emberekkel fehér mivoltukat. Egy fiatalembert így fogatott el. Hangoztatta, hogy ha esetleg a románok vagy a csehek bejönnének, majd gondoskodnak arról, hogy a „piszkos, gazember, csuhás keresztények” azt meg ne érhesék.
Zelinger Viktor ⁷⁵ II. évf. építészhallgató római katolikus	a műegyetemről két félévre kizárták	-	Önként lépett be a vörös hadseregbe, kiképző volt. Többek előtt a kommunizmust dicsérte, és aki kétségbe merte vonni tanait, azt azzal utasította vissza, hogy „Maguk csak tanuljanak, maguk még gyerekek ehhez”.

⁷¹ BME Lt. 3/c. 7. t. 252/1921. 54. doboz és MNL OL K 636. 19. t. 159.267/1920. 81. doboz.

⁷² BME Lt. 3/c. 50. t. 2156/1923. 59. doboz.

⁷³ BME Lt. 3/c. 7. t. 1190/1921. 54. doboz.

⁷⁴ BME Lt. 3/c. 7. t. 1887/1920. 52. doboz.

⁷⁵ BME Lt. 3/c. 7. t. 1308/1920. 52. doboz.

Ha a fenti tényállásokat áttekintjük, azok ismétlődő elemeit hamar észrevesszük. Eljárást azok ellen indítottak, akik a tanácsköztársaság alatt valamilyen hatalmi funkciót töltöttek be, részt vettek valamilyen vörös-uralomhoz köthető szakmai szervezetben, önként léptek be a vörös hadseregbe, szóban vagy írásban a kommunizmus eszméinek terjesztésében közreműködtek, egyetértettek az ország területcsonkításával vagy együttműködtek a román megszálló erőkkal, akik tevékenységét összefüggésbe lehetett hozni a szabadkőművességgel, különös tekintettel a Galilei-körre, illetve szóval vagy tettel magyar nemzeti jelképet gyaláztak meg. A fentieket tekintjük a numerus clausus „nemzethűség” fogalmának legfontosabb tartalmi elemeinek, az elsődleges célt a felsőoktatásból ezeknek a személyeknek az eltávolítása jelentette. Figyeljük meg azt is, hogy ha összeszámoljuk az eljárás alá vont személyeket, az izraeliták aránya a legóvatosabb számítások mellett is 48%-ra jön ki, de valószínűleg ennél jóval magasabb.⁷⁶ A szakirodalom a népbiztosok között az izraeliták arányát 60–71%-ra teszi.⁷⁷ Úgy véljük, a tanácsköztársaság volt az a történelmi pillanat, amely olyan elemi erővel élte ki a magyarországi zsidóságra már korábban is rázúduló – és természetesen nem feltétlenül megalapozott – vádakat, hogy közvetlenül azt követően már a törvényalkotásnak kellett valahogy „kezelnit” a társadalomban elszabadult indulatokat.

Ha ismét átolvassuk az ifjúság korábban idézett határozatát, úgy tűnik, mintha a fent bemutatott fegyelmi ügyek okozták volna a felháborodást. Ha átnézzük azonban a fegyelmi ügyek jegyzőkönyveit is, észrevesszük, hogy ezeket az ügyeket nem a numerus clausus okának, hanem inkább a kísérőjelenségének kell tekinteni. Az igazsághoz ugyanis hozzátartozik, hogy a feltárt tényállások megalapozottságát több esetben is kétségbe lehet vonni. E tekintetben talán a legvitathatóbb Fenyves Dezső ügye, akit örökre kizártak a műegyetemről, ahová a román karhatalmat bevezette. Ha azonban áttekintjük a kezelő altiszt vallomását, rájövünk, hogy nem egészen pontosan lett megállapítva a tényállás:

„Keresztúri Dezső műegy[etemi] kezelő altiszt mint tanú vallja, hogy a III. sz[ámú] rajzteremben lévő Fenyvest a zsidók kiverése napján figyelmeztette, hogy távozzék, mert őt is bántani fogják, ő azonban azt felelte, engem nem

⁷⁶ Óvatosnak kell lennünk az izraeliták arányának meghatározásakor, mert nem tudjuk, hogy a fegyelmi ügyek anyaga milyen mértékben hiányos. Egy esetben például csak a hallgatók nyilvántartását tartalmazó törzskönyv egyik bejegyzése utal arra, hogy a hallgató a műegyetemről örökre ki lett zárva. A 48%-os arányba nem számítottuk bele a kikeresztelkedetteket sem, akiknek az eljárás idején a vallása már „jelenleg” jelzővel van feltüntetve, az olyan személyeket pedig automatikusan kereszténynek tekintettük, akiknek a vallását a rendelkezésre álló anyagból nem ismerjük meg.

⁷⁷ Kovács, i. m. 49. Gratz Gusztáv és Hajdu Tibor adatai alapján.

bántanak, mert jó ember vagyok, és maradt. Ekkor bejött egy csapat, és ütleltelte őt. Nemsokára erre látta, hogy a főkapun az aulába vezet Fenyves egy román járőrt, a fiatalság azonban ekkor is lökdöste Fenyvest és kiabálta, hogy ő is kommunista, mire a járőr őt is magával vitte.”

Mindezzel Fenyves vallomása is egybehangzik, megtudjuk tőle, hogy ismeretlen egyének megverték, bevették a fejét és egyéb testrészeit is ütleltelték, jegyzete és kalapja a verés közben lehullott, igyekezett elmenekülni. Aztán kalapjáért mégiscsak visszament az egyetemre, a román – és valószínűleg magyarul jól beszélő – járőr segítségét ehhez vette igénybe. Fenyves tehát a román karhatalmat a műegyetemre valóban bevezette, más kérdés, hogy ezt a saját maga testi épségének védelme érdekében tette. Figyeljünk fel arra, hogy habár az altiszt vallomása Fenyves álláspontját támogatta, az altiszt is különösebb empátia nélkül a „zsidók kiverése” fordulatot használja, úgy tűnik tehát, hogy a tanári kar és a hallgatóság többségének zsidóságellenes nézeteit még az altishti réteg is osztotta. Fenyves esete arra is példa, hogy igencsak szubjektív lehet a megítélése az egyes fegyelmi tényállásoknak, különösen, ha azokat mindegyik egyetem a saját hatáskörében vizsgálja. Ezért is volt kevés pusztán a „nemzethűség” fogalmának beépítése a numerus claususba, e probléma „áthidalását” a mai társadalmi normák szerint kétségkívül elfogadhatatlan kollektív megtorlás eszköze, a „zsidókvóta” biztosította, mely figyelmen kívül hagyta, hogy a zsidó emberek túlnyomó többsége a tanácsköztársaság borzalmait illetően ártatlan, illetve, hogy a tanácsköztársaságban vezető szerephez nem csak zsidó emberek jutottak. A kérdés ezzel azért sem lett megoldva, mert a törvényalkotónak most már a „nemzethűség” mellett azt is meg kellett volna határoznia, hogy ki a „zsidó”, ám ezzel szintén adós maradt.

Jellemző a fegyelmi ügyekre, hogy a bizonyítás pusztán tanúvallomások alapján történt, az írott bizonyíték viszonylag ritka volt, bár találkozunk ilyennel például Lovas Andor esetében. Habár a feljelentések rendszerint nem voltak névtelenek, hiszen a tanácsköztársasággal összefüggő cselekményekben bűnös személy feladása társadalmi elismerést jelentett, a vallomások valóságtartalma kérdéseket vet fel. Vajon tényleg igaz lehetett, hogy Bartók Pál egy hallgatótársának a sapkájáról egy telt villamoson még a proletárdiktatúra kitörése előtt a nemzetiszínű rózsát letépte, és azzal a megjegyzéssel, hogy „ilyen vacakot” még mindig hordanak, megbotránkozását fejezte ki ezen? A teljes villamos utazóközönségét utólag kihallgatni természetesen már nem lehetett, az egyetlen bizonyíték Orbán János hallgató elmondása volt, aki az ügyben sértettként szerepelt.

A fegyelmi ügyeket tanulmányozva feltűnik az is, hogy a büntetésekben jelentős aránytalanság mutatkozik. Míg Székely Géza hallgató, aki a novai direktórium he-

lyettes titkára volt – igaz, e minőségében két személyt is letartóztatott – a bíróságtól egyévnnyi börtönbüntetést kapott, addig Oroszi András műegyetemi altiszt, aki Szadán volt a direktorium alelnöke, csak egy egyetemi fegyelmi eljárás során részeseült megrovásban és dorgálásban, mert a műegyetemről engedély nélkül eltávozott. Amikor Székely Géza édesapja, Székely József járási orvos megtudta, hogy fiát a válás- és közoktatásügyi miniszter az összes magyar egyetemről kizárta a műegyetem tanácsának indítványára, elkeseredett hangú levelet írt a rektornak, melynek legutolsó sorai így hangzanak: „[...] És most a Keresztény, Krisztusi szeretet és megbocsátás helyett az apolitikusok jelszava: »űzdd a zsidót!«.”⁷⁸ Az apa idézett mondata azért is érdekes, mert úgy tűnik, hogy a zsidóság is elismerte a tanácsköztársaságért való felelősséget, hiszen a „megbocsátás”-ra világos utalás van e helyen.⁷⁹

Végül, a fegyelmi ügyek főbb vonásait már ismerve, bemutatunk a Pfeifer Ignác műegyetemi tanár⁸⁰ elleni eljárásból is néhány érdekes, témánkba vágó tanúvallomás-részletet. Érdeemes lenne külön tanulmányban feldolgozni ezt az esetet, és nem csak azért, mert jelentős az ügyirat terjedelme. A hatoldalas feljelentés itt kivételesen névtelen, a feljelentő – talán tanárával vagy tanártársával szemben? – a személyazonosságát nem vállalta fel.

⁷⁸ A hivatkozást ld. fentebb, a 71. jegyzetben.

⁷⁹ E nézetünket megerősíti Hlbocsányi Norbertnek a szászberekai báró Kohner családról írt, jelenleg kéziratban fekvő munkája is. A szerző leírja, hogy dr. Kohner Adolf részt vett a Horthy-rendszer politikai és gazdasági stabilizációjában, és mint a Pesti Izraelita hitközség előjárója, tagja volt annak a zsidó küldöttségnek, amely 1919. november elején a Siófokon tartózkodó Horthy Miklóst, a nemzeti hadsereg fővezérét meglátogatta. Habár nem ő volt a küldöttség vezéregyénisége, a küldöttség kéréseinek kidolgozásában részt vett, és egyetértett, hogy szükséges a konszolidáció, a gazdaság talpra állítása és a nemzet megmentése. A küldöttség a hazafias érzelmű zsidók tragédiájára emlékeztette Horthyt, de elismerte, hogy „...a bolsevista vezérek legnagyobb része az ő felekezetükből került ki.” Kohnerék százezer koronás alapítványt ajánlottak fel a Nemzeti Hadsereg részére létesítendő Horthy-alapnak. Hlbocsányi Norbert: *A szászberekai báró Kohner család*. Kézirat, 14–15.

⁸⁰ Pfeifer Ignác (Szentgál, 1867. szeptember 30. – Budapest, 1941. szeptember 7.) vegyész-mérnök, a kémiai technológia tanára volt. Miután eltanácsolták tanszékéről, a nyugdíjazását kérte, és az Egyesült Izzó Rt.-hez ment kutatási vezetőnek. Vezetése mellett alakult ki az első korszerű ipari kutatólaboratórium hazánkban, melynek a volfrámszálás izzólámpák tökéletesítése terén jelentős eredményei voltak.

„Dr. Heller [Farkas Henrik]⁸¹: Mondta-e [Pfeifer], hogy miért foglalkozott toluollal⁸²?

Elnök [Nagy Virgil]: Minek tulajdonítható az, hogy Pfeiffernek⁸⁴ eddigi rendes tanári működése idejében sohasem volt keresztény adjunktusa ill. assistense, kivéve 1918. dec. óta egy kisegítő asszisztentst? Sajat elhatározása, vagy pedig a nem zsidó hallgatók tartózkodása volt-e erre befolyással?

[...] Elnök: A gyakorlati életben való érvényesülés tekintetében látszott-e Pfeiffer különbséget tenni zsidó és nem zsidó volt hallgatói között?

[Dr.] Zemplén [Géza]⁸³: Igen, azt mondta, hogy a hadseregnek szüksége van arra.

Zemplén: Tudtommal erről beszéltünk is. Ő úgy nyilatkozott, hogy zsidó és szereti fajtáját minden hibájával együtt és ezért szívesen választott mindig zsidót. Tartózkodás a hallgatók körében nem volt, keresztények is szívesen vállalkoztak volna mellé segédtanerői állásra.

Zemplén: Igen, ezt ő nem is titkolta.⁸⁵

⁸¹ Heller Farkas Henrik (Budapest, 1877. május 9. – Budapest, 1955. szeptember 29.) közgazdász, a kereskedelem és iparpolitika tanára volt, közgazdasági elmélet-történettel, konjunktúrakutatással és a gazdaságpolitika tudományos megalapozásának kérdéseivel foglalkozott.

⁸² A toluol (vagy metilbenzol) színtelen, 111 °C-on forró folyadék. Nitrálásakor orto- és para-nitrotoluol keletkezik, de erősebb behatásakor akár három nitrocsoport is bekapcsolódhat, ekkor trinitrotoluol (TNT) keletkezik.

⁸³ Zemplén Géza (Trencsén, 1883. október 26. – Budapest, 1956. július 24.) kémikus, a szerves kémia tanára volt. Munkásságának fő eredményei a cukoracetátok nátriumetilátos szappanosítása, egy új cukorlebonító módszer kidolgozása, oligoszacharidok és glükozidok szintézise higanyacetátos módszerrel, úgyszintén több fontos glükozid szerkezetének felderítése és szintézise. *Magyar Életrajzi Lexikon 1000-1990*. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (letöltve: 2014. július 27.)

⁸⁴ Helyesen: Pfeifer. Maga is így írt alá.

⁸⁵ *JEGYZŐKÖNYV a műegyetemi tanárok kommunizmus alatti viselkedését vizsgáló bizottság 1920. január hó 22.-én tartott gyűléséről*. BME Lt. 3/c. 39. t. 55. doboz.

Elnök [Nagy Virgil]: Milyen tudomása van Tanár úrnak Pfeiffer tanárnak a szakmívességgel és a Galilei-körrel való kapcsolatáról és nyilatkozott-e Pfeiffer tanár e tekintetben rendes tanárrá történt kineveztetése előtt vagy után és ha nyilatkozott, hogyan tette azt?

Szarvasy [Imre]⁸⁶ tanár: Midőn a kémiai te[c]hnológia tanszék megüült, erre Pfeiffer Ignác látszott szakszempontból a legalkalmasabbnak, de vele szemben az az aggály merült fel, miszerint szabadkőműves volta folytán az ifjúság nevelésére nem alkalmas. Ez vele közöltetvén, megígérte, hogy a szabadkőművességgel szakít és egy levelet mutatott be, mely, ha jól emlékszem, Bókay nagymestertől származott és melyben az sajnálattal vette tudomásul kilépési szándékát [...].⁸⁷

AZ IZRAELITA HALLGATÓK ARÁNYA A NUMERUS CLAUSUS ELSŐ ÉVEIBEN

Hogy milyen elvek alapján számították a műegyetemen az izraelita hallgatókra vonatkozó százalékszámot, arra a rendelkezésre álló forrásokban – egyetemi tanács-, rektori tanács- és osztályülési jegyzőkönyvek – „házi” szabályt nem találtunk. A rektori hivatal egykorú anyagából azonban előkerült egy irat, melyben ugyan a műegyetem csak reflektál a Szegedre áthelyezett⁸⁸ kolozsvári tudományegyetem

⁸⁶ Szarvasy Imre (Pest, 1872. január 5. – Budapest, 1942. május 15.) vegyész-mérnök, az elektrokémia tanára volt. Különösen jelentősek voltak az erdélyi földgáz értékesítésére vonatkozó vizsgálatai, de tanulmányozta az elektromosságban a növények fejlődésére gyakorolt hatását is.

⁸⁷ *JEGYZŐKÖNYV a műegyetemi tanárok kommunizmus alatti viselkedését vizsgáló bizottság 1920. január hó 12.-én tartott gyűléséről.* BME Lt. 3/c. 39. t. 55. doboz. Pfeiffer a vizsgálóbizottságnak 1920. január 28-án keltezett levelében maga is elismerte, hogy 1918-ban a magyar szabadkőműveség egyik helyettes nagymesterévé (alelnökévé) választották meg.

⁸⁸ *1921. évi XXV. törvénycikk a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudomány egyetem ideiglenes áthelyezéséről.*

gyakorlatára, a felmerült problémák egy részére mégis rámutat.⁸⁹ A kolozsvári tudományegyetemet ugyanis a vallás- és közoktatásügyi miniszter⁹⁰ jelentéstételre kötelezte, mert az izraelita hallgatókkal kapcsolatos felvételi eljárását az Állambiztonsági Megbízottak Országos Szervezetének „A zsidóság a magyar egyetemeken” című beadványával, továbbá a Magyar Orvosok Nemzeti Szövetségének és a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem orvoskarának vádirataival támadás érte. A kolozsvári tudományegyetem 13 oldalas jelentést készített, melyet a műegyetem is megkapott véleményezésre.

Ezen a helyen kizárólag a műegyetem négyoldalas véleményével foglalkozunk, hiszen témánk szempontjából ez a fontos. Ebben a rektori tanács mindenekelőtt azt hangsúlyozta,⁹¹ hogy a kolozsvári egyetem eljárása több tekintetben is ellentétben áll a műegyetemen követett gyakorlattal. Mert először, míg a kolozsvári tudományegyetem a százalékarányok számításánál a megállapított maximális létszámból indul ki, addig a műegyetemen a ténylegesen beiratkozott (felvett)⁹² hallgatók létszámát kell figyelembe venni. Másodszor pedig, a kolozsvári tudományegyetem úgy értelmezi, hogy a Magyarországtól elszakított területekről menekültekre vagy ott lakó személyekre, ha magyar nemzeti szempontból a megbízhatóságukat igazolják, mivel idegen állampolgárok, a numerus clausus nem vonatkozik. Csakhogy a törvény ilyen kezelése mellett a Magyarország elszakított területein élő és „onnan főiskoláinkra tóduló zsidóság” előnyösebb helyzetbe tud kerülni az országhatáron belül élő zsidósággal szemben.

Egyébként is, a nemzethűséget a külföldieknél adatok hiányában sokkal nehezebben lehet megállapítani, illetve a külföldieket az egyetemi tanulmányokra bocsátás szempontjából a világon mindenhol szigorúbb elbánásban részesítik, hiszen az ország nagy pénzügyi áldozatával fenntartott főiskolákat elsősorban a nemzet fiai számára kell fenntartani. Mindemellett hangsúlyozta a rektori tanács, hogy: „Ez távolról sem ellenkezik azzal a Műegyetemünk részéről is mindig vallott felfogással, hogy a megszállott területekről jövő magyar hallgatóság a lehetőség határain belül felvétesse a főiskolákra, mert hiszen azért tartjuk a felvételt kívánatosnak, mert elszakadt véreinkről van szó”. Végül a rektori tanács kiegészítette e gondolatait azzal is, hogy a Magyarországtól elszakított területekről jövő felvételét a törvény nem kívánta eltérő alapra helyezni.

⁸⁹ *A műegyetem dr. gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszternek.* BME Lt. 3/c. 47. t. (A numerus clausussal kapcsolatos ügyek), 1975/1922. 57. doboz.

⁹⁰ Még Vass József, de a műegyetem már Klebelsbergnek jelentett.

⁹¹ A műegyetem rektori tanácsa álláspontját az 1922. augusztus 1-i 46. ülésén fejtette ki.

⁹² A „beiratkozott” és „felvett” kifejezések használata a dokumentumban következetlen.

A gyakorlatban kialakult százalékarányokra vonatkozóan a műegyetemen sem találunk megfelelően összesített adatokat, melynek az az oka, hogy az izraelita hallgatók aránya nem évfolyamonként, hanem az egész egyetemre van kiszámolva az egykorú statisztikákban. Noha Kovács M. Mária is jelzi, hogy a numerus clausus mérlegének megvonásakor csak az elsőéves felvételeket szabad figyelembe venni, rendszeres, összesített adatokat e tekintetben legfeljebb példálózva tudott hozni. Haller István egykorú kimutatása⁹³ és a korabeli statisztikai évkönyvek alapján készítette el táblázatait, melyekből a műegyetemre vonatkozó, a numerus clausus bevezetésétől számított első négy tanév adatait itt kivonatossan közöljük mi is:

Izraelita hallgatók száma és aránya a műegyetemen⁹⁴

1920/21. tanév II. félév			1921/22. tanév II. félév			1922/23. tanév II. félév			1923/24. tanév II. félév		
Összes hallgató (fő)	Ebből izraelita (fő)	Izraelita (%)	Összes hallgató (fő)	Ebből izraelita (fő)	Izraelita (%)	Összes hallgató (fő)	Ebből izraelita (fő)	Izraelita (%)	Összes hallgató (fő)	Ebből izraelita (fő)	Izraelita (%)
3851	296	7,4	4203	366	8,7	4048	348	8,6	3033	271	8,9

Jól lehet látni, hogy össz-egyetemi szinten az izraelita hallgatók aránya a második tanévtől már a 9%-ot is megközelíti, ebből azonban a numerus clausus alkalmazására valóban nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, figyelembe véve azt is, hogy ráadásul valamennyi szám a második félévre vonatkozik. Ezért betekintünk a műegyetem egykorú évkönyveibe is, melyek ugyan a féléveket már elkülönítik, a kérdés megválaszolásához azonban így sem tudtunk közelebb jutni.

Izraelita vallású hallgatók száma és aránya a műegyetemen a műegyetem évkönyvei alapján⁹⁵

Félév	1920/21. tanév		1921/22. tanév		1922/23. tanév		1923/24. tanév	
	Összes hallgató	Izraelita hallgató	Összes hallgató	Izraelita hallgató	Összes hallgató	Izraelita hallgató	Összes hallgató	Izraelita hallgató
Első	4151	312	4818	419	4820	425	4063	349
Második	3822	281	4166	358	3990	339	3025	273
Középérték	3986,5	296,5	4492	388,5	4405	382	3544	311
%	100	7,5	100	8,6	100	8,68	100	8,78

⁹³ Haller István: *Harc a Numerus Clausus körül*. Budapest, szerző, 1926. Idézi: Kovács, i. m. 92.

⁹⁴ Kovács, i.m. 140.

⁹⁵ *A hallgatókra vonatkozó statisztikai adatok. Vallás*. BME Évkönyvek 1920/21. 46. 1921/22. 91. 1922/23. 94. és 1923/24. 62. http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/ (letöltve: 2014. július 16.)

Egyrészt azért mutatjuk be mégis ezeket az adatokat, mert ha összehasonlítjuk a korábbi táblázatban foglaltakkal, észrevesszük, hogy árnyalatnyi eltérés van elsősorban a létszámokban, mely ugyan alig befolyásolja a százalékarányokat, mégis utal arra, hogy a korabeli statisztikákban is valamilyen számítási oknál fogva eltérő adatsorokkal dolgoztak. Másrészt nagyon érdekes, hogy az izraelita hallgatók arányát a két félév „közéértéke” alapján számolták ki az évkönyvekben.

Mivel a kvótarendszer gyakorlati működéséhez mindenképpen közelebb akartunk jutni, végül úgy döntöttünk, hogy az izraelita hallgatók arányát a műegyetem egyes szakosztályainak fő- és törzskönyvei alapján⁹⁶ a hallgatók egyenkénti összeszámlálásával mi magunk fogjuk kikalkulálni. Statisztikát rontó tényezők természetesen adódtak így is, hiszen például a közgazdasági szakosztálynál előfordul, hogy különböző években egy személynek van több törzskönyvi lapja is, viszont így mégis csak az elsőéves felvételeket és a két félévet külön-külön tudtuk figyelembe venni. Mivel a törzskönyvek adatállománya viszonylag gazdag, az egyes tanévekben az izraelita hallgatók arányának vizsgálata mellett lehetőség nyílt arra, hogy figyelembe vegyünk egyéb, kiegészítő szempontokat. A numerus clausus első tanévét illetően ilyen szempont volt a hallgatók vallása. Saját vizsgálatainkban egész számra kerekítve adjuk meg a százalékarányokat.⁹⁷

⁹⁶ A felhasznált fő- és törzskönyvek: *Gépészmérnöki főkönyv* XXXII. – XXXVIII. kötetek, *Mérnöki főkönyv* XXXI. – XXXIII. kötetek, *Vegyesmérnöki törzskönyv* IX. és X. kötetek, *Építészeti főkönyv* K. kötet. BME Lt. 104/f., 103/f., 106/d. és 105/d. *Közgazdasági főkönyv* III és VI. kötetek. BCE Lt. 4/c. Alapelvünk volt a zsidó hallgatók összeszámlálásakor, hogy izraelitának tekintettük azt is, aki később ugyan kikeresztelkedett, de a törzskönyvbe való beírás időpontjában még izraelita volt. Erre a törzskönyvekben az eredeti vallás utólagos átjavítása utal.

⁹⁷ Itt említjük meg, hogy nők a húszas évek közepéig nem látogathatták a műegyetemet, így a férfi-nő arány kérdését a kimutatások elkészítésekor nem vehettük figyelembe. N. Szegvári Katalint idézi Kovács, i. m. 157. 355. jegyzet.

1920/21. tanév főkönyveibe beírt hallgatók megoszlása vallásuk szerint

1920/21. tanév főkönyveibe beírt hallgatók megoszlása vallásuk szerint		Római katolikus (fő)	Görög katolikus (fő)	Órmény katolikus (fő)	Görög keleti (fő)	Református (fő)	Evangelikus (fő)	Unitárius (fő)	Baptista (fő)	Mohamedán (fő)	Izraelita (fő)	Keresztény / Izraelita (fő / fő)	Izraelita (%)
Gépészmérnök	I. félév	284	6	0	1	92	65	3	0	0	18	451/18	4
	II. félév	10	0	0	0	12	7	0	0	0	3	32/3	9
	Összesen	294	6	0	1	104	72	3	0	0	21	483/21	4
Mérnök	I. félév	216	9	0	1	64	37	0	1	0	18	346/18	5
	II. félév	4	1	0	0	1	0	0	0	0	0	6/0	0
	Összesen	220	10	0	1	65	37	0	1	0	18	352/18	5
Vegyész-mérnök	I. félév	73	1	1	5	26	15	2	0	0	4	127/4	3
	II. félév	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1/1	50
	Összesen	74	1	1	5	26	15	2	0	0	5	129/5	4
Építész	I. félév	65	4	0	0	28	14	0	0	0	4	115/4	3
	II. félév	8	0	0	0	0	1	0	0	0	0	9/0	0
	Összesen	73	4	0	0	28	15	0	0	0	4	124/4	3
Közgazdász	I. félév	86	3	0	1	28	28	1	0	0	6	147/6	4
	II. félév	8	0	0	0	1	2	0	0	1	0	12/0	0
	Összesen	94	3	0	1	29	30	1	0	1	6	159/6	4

Rendkívül érdekes tény, hogy az első évre felvett izraelita hallgatók aránya a műegyetemen a numerus clausus első tanévében mindössze 4%.⁹⁸ Igaz, az egyes szakosztályok törzskönyveibe csak a „rendes” felvételeket vezették be, de a numerus clausus szerint rendkívüli hallgatók felvétele csak abban az esetben volt lehetséges, ha a megállapított létszámkeret rendes hallgatókkal nem telt volna be, és mint láttuk, a műegyetemen pont ennek az ellenkezője jelentett problémát a háború utáni években. Mindazonáltal rendkívüli hallgatókkal a közgazdasági szakosztályon találkozunk, ugyanis a második félévtől felvettek közül öt főről megtudjuk, hogy már az első félévben rendkívüli hallgatók voltak a szakosztályon, de ez esetekben figyelembe kell vennünk, hogy a műegyetemi közgazdászképzés elsősorban a műegyetem hallgatói részére mérnök-közgazdász posztgraduális képzés volt. Csak találgathatunk a tekintetben, hogy vajon azért ennyire alacsony-e az izraelita hallgatók aránya, mert esetleg „ráhagytak” a kikeresztelkedettek, a törzskönyvekben ugyanis vallási alapú nyilvántartást vezettek, így a kikeresztelkedésről csak akkor van tudomásunk, ha az már az egyetemi évek alatt történt meg. A hallgatók vallási megoszlása kapcsán figyeljük meg – az országos arányok visszatükröződése mellett –, hogy a közgazdasági szakosztályban a reformátusok és az evangélikusok aránya mennyire kiegyenlített, ami persze lehet, hogy csak a véletlen eredménye a vizsgált tanévben.

A következő, 1921/22. tanév adatainak összegyűjtésekor szempontunk volt az is, hogy az izraelita hallgatók összeszámlálásán túl a műegyetemi felvételik alapját képező végzettségekről is áttekintést tudjunk adni. A felvételi alapjául szolgáló okmányokat három fő csoportba sorolhatjuk be: megkülönböztetjük az érettségi bizonyítványokat, a kebelbeli és idegen indexeket, valamint a végbizonyítványokat és okleveleket. Kutatásunknak itt az célja, hogy megvizsgáljuk, hogy a kebelbeli indexek alapján történő átvételek beleszámítottak-e a felekezeti illetve nemzetiségi értelemben vett (tehát nem a teljes felvételi keretszámra vonatkozó) numerus claususba, továbbá, hogy mutatkozik-e valamilyen sajátosság a felvett izraelita hallgatók előtanulmányaira vonatkozóan. Táblázatunk bemutatása előtt előre kell bocsátani, hogy mivel a mérnök-közgazdászképzés posztgraduális képzés volt, ott az érettségi bizonyítvány alapján történő felvétel kategóriáját nem lehet értelmezni. Mászt jelent a feltételes felvételi is, mert még a mérnökosztályoknál ebben az esetben – lentebb részletezett okokból – az érettségi hiányzik, addig a közgazdasági tanulmányokhoz tanulmányi előfeltételeket (vizsgát) kellett pótolni. Továbbá, míg a „kebelbeli lecke-könyvek” alapján történő felvételek a mérnöki szakosztályokon a hallgatók egyes

⁹⁸ Hangsúlyozzuk, hogy az első évre felvett hallgatókról van szó, a felsőbb évfolyamokon az izraeliták aránya természetesen nagyobb volt. 1920/21. volt az a tanév, amikor a numerus clausus alkalmazását a legszigorúbban vették.

szakosztályok közötti „vándorlását” tükrözik, addig a közgazdasági szakosztályon pusztán a mérnöki szakosztályok hallgatóinak az arányszáma, ami lecsapódik.

1921/22. tanév főkönyveibe beírt hallgatók megoszlása
a felvételük alapját képző végzettségük szerint

1921/22. tanév főkönyveibe beírt hallgatók megoszlása a felvételük alapját képző végzettségük szerint			Gépészmérnök		Mérnök		Vegyészmérnök		Építész		Közgazdász	
			I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév
Érettségi bizonyítvány alapján felvettek	Főgimnázium	Nem iszr./ Izr. (fő/ fő)	302/19	1/0	167/12	0/0	30/3	0/0	67/5	1/0		
		Izr. (%)	6	0	7	-	9	-	7	0		
	Gimnázium	Nem iszr./ Izr. (fő/ fő)	4/0	0/0	9/0	0/0	0/0	0/0	3/0	1/0		
	Reálgimnázium	Nem iszr./ Izr. (fő/ fő)	7/0	0/0	5/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0		
	Főreáliskola	Nem iszr./ Izr. (fő/ fő)	101/9	0/1	69/8	1/0	6/0	0/0	32/2	0/0		
		Izr. (%)	8	100	10	0	0	-	6	-		
	Reáliskola	Nem iszr./ Izr. (fő/ fő)	11/1	0/0	1/1	0/0	0/0	0/0	1/0	0/0		
		Izr. (%)	8	-	50	0	-	-	0	-		
	Kollégium	Nem iszr./ Izr. (fő/ fő)	20/0	0/0	3/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0		
	Líceum	Nem iszr./ Izr. (fő/ fő)	6/0	0/0	6/0	0/0	0/0	0/0	1/0	0/0		
	Katonai iskola	Nem iszr./ Izr. (fő/ fő)	1/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0		
	Intézménytípus megjelölése nélkül	Nem iszr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	1/0	0/0	0/0	0/0	0/0	1/0	0/0		
Feltételesen felvett (érettségi bizonyítvány nélkül)	Nem iszr./ Izr. (fő/ fő)	6/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0			

1921/22. tanév főkönyveibe beírt hallgatók megoszlása a felvételik alapján képző végzettségük szerint			Gépészmérnök		Mérnök		Vegyészmérnök		Építész		Közgazdász	
			I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév
Kézelbeli leckekönyvek alapján felvettek	Gépészmérnöki index	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)			5/0	0/0	1/0	0/0	2/0	0/0	73/8	1/1
		Izr. (%)			0	-	0	-	0	-	10	50
	Gépészmérnöki index alapján feltételelesen	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)			0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	43/1	0/0
		Izr. (%)			-	-	-	-	-	-	2	-
	Mérnöki index	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	21/1	39/0			15/0	0/0	1/0	3/0	43/8	0/0
		Izr. (%)	5	0			-	-	0	0	16	-
	Mérnöki index alapján feltételelesen	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0			0/0	0/0	0/0	0/0	32/2	0/0
		Izr. (%)	-	-			-	-	-	-	6	-
	Vegyészmérnöki index	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	0/0	0/0			0/0	0/0	3/0	0/0
	Építészmérnöki index	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	1/0	0/0	3/0	0/0	0/0	0/0			28/4	0/0
		Izr. (%)	0	-	0	-	-	-			13	-
	Építészmérnöki index alapján feltételelesen	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0			1/0	0/0
Mint ismétlő	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)					2/0	0/0			19/0	3/0	
A szak nincs feltüntetve	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	1/0	3/1	0/0	0/0	3/0	1/1	0/0	0/0	
Belföldi idegen leckekönyvek alapján felvettek	Tanárképző intézeti	Nem izr./ izr. (fő/fő)	1/0	0/0	1/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0
	Teológiai	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	1/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0
	Műszaki	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	1/0	0/0	1/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0
	Katonai (végbizonyítvány)	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	1/0	0/0	1/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0

1921/22. tanév főkönyveibe beírt hallgatók megoszlása a felvételük alapján képző végzettségük szerint			Gépészmérnök		Mérnök		Vegyészmérnök		Építész		Közgazdász	
			I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév
Külföldi leckeönnyv alapján felvettek	Műszaki	Nem izr./ izr. (fő/fő)	1/3	1/0	4/1	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0
		Izr. (%)	75	-	20	-	-	-	-	-	-	-
	Katonai (végbizonyítvány)	Nem izr./ izr. (fő/fő)	3/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0
Műszaki katonai akadémia vég- vagy távozási bizonyítványa alapján felvettek (A kibocsátás helye nem ismert)		Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	15/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0
Kereskedelmi akadémiai végbizonyítvány alapján felvettek		Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	75/0	2/0
Kézelheli oklevél alapján felvettek	Gépészmérnök	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)			1/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	14/0	0/0
		Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0			0/0	0/0	0/0	0/0	3/0	0/0
	Építész	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	0/0	0/0			0/0	0/0	4/0	0/0
		Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0			7/2	0/0
	Izr. (%)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22	-
Belföldi felsőoktatási intézmények oklevelei alapján felvettek	Tanári vagy tanítói	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	1/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	1/0	0/0	18/0	0/0
		Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	10/1	3/0
	Izr. (%)	-	-	-	-	-	-	-	-	9	0	
	Gazdasági akadémiai	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	7/0	0/0
		Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	1/0	0/0
Gyógyszerészi	Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	1/0	0/0	
Külföldi oklevél alapján felvettek (a szakosítása nincs megjelölve)		Nem izr./ Izr. (fő/ fő)	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	1/0	0/0

1921/22. tanév főkönyveibe beírt hallgatók megoszlása a felvételük alapját képző végzettségük szerint		Gépészmérnök		Mérnök		Vegyészmérnök		Építész		Közgazdász	
		I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév
A felvétel jogalapja nem állapítható meg (nincs adat)	Nem izr./Izr. (fő/fő)	2/0	0/0	23/1	1/0	6/0	0/0	9/1	1/0	0/0	0/0
Összes felvétel félévenként	Nem izr./Izr. (fő/fő)	490/33	42/1	316/23	6/1	60/3	0/0	121/8	7/1	383/26	9/1
	Izr. (%)	6	2	7	14	5	-	6	13	6	10
Összes felvétel a tanévben	Nem izr./Izr. (fő/fő)	532/34		322/24		60/3		128/9		392/27	
	Izr. (%)	6		7		5		7		6	

Igen érdekes, hogy az elsőévesek között az izraeliták aránya csak az 1921/22. tanévben érte el a 6% körüli értéket. Ez az arány érvényesülni látszik a mérnök-közgazdászokképzésben is, a korábbi 4%-hoz képest itt is javulás mutatkozik. Vajon ha a nemzetiségi kvótát a nemzetgyűlés nem cikkelyezi be, még a törvényi kvótánál is alacsonyabb kvótát alkalmaztak volna az izraelita hallgatókra nézve a műegyetemen? Ámbár erre vonatkozó adatunk nincs, a százalékarány emelkedéséből erre lehet következtetni.

Megállapítható a kebelbeli leckekönyvvel átjelentkezőket vizsgálva, hogy közülük – a mérnök-közgazdászokképzést természetesen figyelmen kívül hagyva – mindössze három fő izraelita, mely szám olyan kicsiny, hogy a végleges arányt alig érinti. Ha pedig áttekintjük az érettségi bizonyítvánnyal felvettekre vonatkozó számokat, észrevesszük, hogy az izraelita hallgatók körében jelentősebb a reáliskolában végzetek aránya. Ha példaként a mérnöki szakosztályra főreáliskolai és reáliskolai érettségivel felvetteket választjuk ki, akkor látható, hogy ebben a csoportban az izraelita hallgatók összesen 11%-ot tesznek ki.⁹⁹

Ami a külföldi leckekönyvek alapján történő felvételeket illeti – amely a vizsgált tanévben csak a két legnagyobb szakosztályt, a gépészmérnöki és a mérnöki szakosztályt jellemzi –, megfigyelhető, hogy az így felvettek vagy külföldi műszaki vagy külföldi katonai felsőoktatási intézményekből kerültek ki. A budapesti műegyetemen megtalálhatók voltak a belgrádi, a bécsi, a brünni, a grazi, a prágai és a római műegyetemek, valamint a Lausanne-i technikai főiskola, továbbá a traiskircheni tüzérségi hadapródiskola, a hainburgi utász hadapródiskola és a mödlingi műszaki

⁹⁹ Ezzel összhangban van, hogy Karády Viktor 24 középiskola diákjainak tanulmányi eredményét 1873 és 1930 között vizsgálva kimutatta, hogy a zsidó és egyéb felekezetű diákok átlagosztályzatának különbsége matematikából 0,13 volt a zsidó tanulók javára. Karádyt idézi Kovács, i. m. 66. 120. jegyzet.

katonai akadémia volt hallgatói is; izraelitákat kizárólag az első csoportban találunk, akik a külföldön már megkezdett műszaki tanulmányaikat akarták Budapesten folytatni. Látható, hogy a békeszerződés haderő-korlátozása folytán a műegyetemre többen is katonai iskolából jöttek át (beleértve a Ludovika Akadémiát), mivel a volt katonáknak meg kellett kísérelni az elhelyezkedést valamilyen civil pályán; ezzel függ össze, hogy a mérnöki szakosztálynál tíz hallgató törzslapjára is „vezényelt” széljegyzetet vezettek rá.

A belföldi felsőoktatási intézmények végbizonyítványai és oklevelei alapján történt felvételek elsősorban a közgazdasági szakosztályon érdekesek, hiszen az ott folyó képzést elsősorban a műegyetem hallgatói, illetve végzettjei számára tartották fent. E tekintetben mindenekelőtt a kereskedelmi akadémiát végzetek nagyon magas száma (77 fő) ami feltűnik, közülük 10 fő kivételével¹⁰⁰ a Keleti Kereskedelmi Akadémia végbizonyítványa alapján vettek fel mindenkit, és igencsak meglepő, hogy közöttük izraelita egyáltalán nincs.

A kimutatás készítése során találkoztunk néhány olyan esettel is, amikor a felvétel alapjaként egyszerre több képzettséget is figyelembe lehetett venni. Egy fő például a pozsonyi jogakadémián államtudományi államvizsgát tett, de a Keleti Kereskedelmi Akadémián is végbizonyítványt szerzett. Ilyen esetben mindig csak a törzskönyvbe előbb bejegyzett képesítést vettük figyelembe, tehát az említett példában a kereskedelmi akadémiai végbizonyítványt már nem, a lehető legpontosabb létszámeredményekre törekedve. Sajnos, az adathiány gyakori problémát jelentett, mert míg a hallgatók vallására vonatkozó rubrika rendszeresen ki lett töltve, addig a felvételi alapjául szolgáló okmány megnevezése már nem, innen a mérnöki osztálynál a 25 azonosíthatatlan eset.¹⁰¹

Csak az érdekesség kedvéért említjük meg, hogy a gépészmérnöki osztálynál egy esetben az olvashatóság egy véletlenül kifolyt „tintapaca” miatt lehetetlen. Végül szólunk szintén a gépészmérnöki szakosztályba feltételesan felvettekről is, akiknek a felvételük véglegesítéséhez vagy decemberben kellett még pótérettségizni, vagy két esetben, mivel a hallgatók Kréta-szigeti és Krím-félszigeti születésű mohamedánok voltak, Magyarországon kellett érettségit tenni. A feltételes felvételek és a „vezénylések” az izraelita hallgatók százalékarányának kalkulálását nem könnyítették meg.

¹⁰⁰ A statisztikát rontja, hogy két fő esetében nincs megnevezve, hogy végbizonyítványuk melyik kereskedelmi akadémián kelt.

¹⁰¹ Ebből egyetlen esetben van adat arra, hogy a soproni m. kir. bányászati és erdészeti főiskolán hallgatott első félévet beszámították a műegyetemi tanulmányokba.

Az 1922/23. tanévben¹⁰² – az izraelita hallgatók összeheszámlálása mellett – a felvettek által folytatott tanulmányok eredményességét vizsgáltuk meg. Mivel szinte reménytelen vállalkozás lett volna a teljes évfolyam hallgatóit (1290 fő) az oklevélkönyvekben egyenként visszakeresni, az eredményesség mérésére más módszert dolgoztunk ki. Mivel a mérnök-közgazdászok képzés kivételével minden szakon összesen három szigorlatot kellett letenni, célszerűnek látszott összegyűjteni, hogy hányan jutottak el az egyes szigorlatokig. A törzskönyvekbe rendszerint bejegyezték az oklevél kiadásának tényét is, ezeket az adatokat azonban nem szabad teljes körűnek tekinteni. A gépészsakosztályon például egy esetben az oklevél kiadásának ténye nincs bepecsételve, ugyanakkor találunk behajtvá egy gépelt lapot, egyféle oklevéltervezetet. Természetesen nem tudjuk meg, hogy a hallgató átvette-e az oklevelet, vagy miért nem kapta meg.

1922/23. tanév főkönyveibe beírt hallgatók megoszlása
a szigorlatok eredményessége alapján

1922/23. tanév főkönyveibe beírt hallgatók megoszlása a szigorlatok eredményessége alapján		Gépészmérnök		Mérnök		Vegyeszmérnök		Építész		Közgazdász	
		I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév	I. félév	II. félév
Nem tett szigorlatot	Nem izr. / izr. (fő/fő)	195/7	12/0	69/6	8/0	15/0	1/0	39/2	1/0	400/47	11/0
	Izr. (%)	3	0	8	0	0	0	5	0	11	0
I. szigorlat eredményes	Nem izr. / izr. (fő/fő)	15/3	0/0	15/1	0/0	1/1	0/0	3/0	0/0	26/1	0/0
	Izr. (%)	17	-	6	-	50	-	0	-	4	-
II. szigorlat eredményes	Nem izr. / izr. (fő/fő)	13/0	0/0	1/0	0/0	0/0	0/0	0/0	0/0	Közgazdasági főkönyvben nincs jelölve.	
	Izr. (%)	0	-	0	-	-	-	0	-		
III. szigorlat eredményes	Nem izr. / izr. (fő/fő)	136/23	5/1	29/4	0/0	1/0	0/0	31/4	0/0		
	Izr. (%)	14	17	12	-	0	-	11	-		
Oklevelet szerzett	Nem izr. / izr. (fő/fő)	103/2	4/0	16/0	0/0	30/2	0/0	5/1	0/0		
	Izr. (%)	2	0	0	-	6	-	17	-		
Összes felvétel félévenként	Nem izr. / izr. (fő/fő)	462/35	21/1	130/11	8/0	47/3	1/0	78/7	1/0	426/48	11/0
	Izr. (%)	7	5	8	0	6	0	8	0	10	0
Összes felvétel a tanévben	Nem izr. / izr. (fő/fő)	483/36		138/11		48/3		79/7		437/48	
	Izr. (%)	7		7		6		8		10	

¹⁰² Ekkor volt elsőéves gépészmérnök-hallgató ifj. nagybányai vitéz Horthy István (Póla, 1904. december 9. – Alekszejevka, 1942. augusztus 20.) *Gépészmérnöki főkönyv* XXXVI. kötet, 168. BME Lt. 104/f.

Mindenekelőtt azt kell látnunk, hogy az 1922/23. tanévben az izraelita hallgatók aránya már meghaladta a 6%-ot, illetve kerekítve a 10%-ot is elérte a közgazdasági szakosztályon. Az előző két tanévvel ellentétben, itt bizonytalanná válik, hogy mennyire alkalmazták szigorúan a nemzetiségi kvótát a posztgraduális képzésben.

Kifejezetten érdekes adat, hogy a mérnök-közgazdász képzést figyelmen kívül hagyva, az első szigorlat feltételeinek, illetve magának a szigorlat teljesítéséig a műegyetemre felvett hallgatóknak 44%-a sem jutott el. Ha ugyanezt az arányt a felvett izraelita hallgatókra számoljuk ki, akkor „csak” 26% jön ki. Ahhoz, hogy a távolmaradás és a lemorzsolódás ilyen nagy mértékét biztonsággal tudjuk magyarázni, még több tekintetben is szükséges lenne a kutatásainkat folytatni: a műegyetemi hallgatók anyagi viszonyain túl a korszak középfokú és felsőfokú oktatási tananyagai közötti szintkülönbséget, illetve a műegyetem korabeli szigorlati követelményrendszerét is át kellene vizsgálni. Hogy a mérnök-közgazdász képzés egyetlen szigorlatát a hallgatók 94%-a sem tette le, abban talán annak is szerepe lehet, hogy a már vagy utóbb mérnöki oklevelet szerettek időközben elhelyezkedtek, ezt követően pedig a közgazdász képzés befejezését már nem tartották szükségesnek.

Megjegyezzük még, hogy a korszakban viszonylag gyakori volt, hogy a felvétel időpontjához képest időben jelentősebben is kitolódott a diplomaszerezés. E tekintetben talán annak az építészhallgatónak az esete az egyik legextrémebb, aki a harmadik szigorlatát 1951-ben tette le, elvileg tehát a Horthy-korszakban szinte végig jogviszonya volt az egyetemmel.

Az 1922/23. tanévre vonatkozóan elvégeztünk egy másik vizsgálatot is, amelyet eredetileg már a következő tanév szempontjával választottunk ki, az 1923/24. tanévet illetően azonban ezeket az adatokat a lentebb kifejtett sajnálatos ok miatt már nem lehetett teljes körűen összegyűjteni. Áttekintve a felvett izraelita hallgatók törzskönyvi lapjait, kimutatást készítettünk róluk születési helyük és idejük, illetve a beiratkozásuk alapjául szolgáló okmányaik szerint.

Az 1922/23. tanévben beírt izraelita hallgatók megoszlása születési helyük, idejük és a felvételük alapját képező végzettségük szerint

Születési hely szerint	Születési idő szerint						Születési idő szerint						
	Gépész (fő)	Mérnök (fő)	Vegyész (fő)	Építész (fő)	Közgazdász (fő)	Összesen (fő)	Gépész (fő)	Mérnök (fő)	Vegyész (fő)	Építész (fő)	Közgazdász (fő)	Összesen (fő)	
Aba	-	-	-	-	1	1	1884	-	-	-	-	2	2
Alsólendva	-	-	-	-	1	1	1885 – 1893	-	-	-	-	-	-
Baja	-	-	-	-	1	1	1894	-	-	-	-	7	7
Beszterce	1	-	-	-	-	1	1895	-	1	-	-	4	5

Születési hely szerint	Gépész (fő)	Mémók (fő)	Iegyzész (fő)	Építész (fő)	Közgazdász (fő)	Összesen (fő)	Születési idő szerint							
							Gépész (fő)	Mémók (fő)	Iegyzész (fő)	Építész (fő)	Közgazdász (fő)	Összesen (fő)		
Budapest	19	3	2	4	18	46	1896	-	-	-	1	10	11	
Cece	-	-	-	-	1	1	1897	2	-	-	-	8	10	
Csontos (Ung vármegye)	-	1	-	-	-	1	1898	1	-	-	-	8	9	
Debrecen	-	2	-	-	-	2	1899	-	-	1	-	6	7	
Déva	-	1	-	-	-	1	1900	1	-	-	-	3	4	
Eger	1	-	-	1	2	4	1901	3	2	-	1	-	6	
Fiume	1	-	-	-	-	1	1902	3	-	-	2	-	5	
Győr	-	-	-	-	3	3	1903	8	3	2	1	-	14	
Hatvan	1	-	1	-	1	3	1904	14	2	-	2	-	18	
Hódmezővásárhely	-	-	-	-	1	1	1905	4	3	-	-	-	7	
Ímely (Komárom vármegye)	-	-	-	-	1	1	Összesen	36	11	3	7	48	105	
Jászberény	-	-	-	-	2	2								
Kaposvár	-	-	-	1	-	1								
Kispest	1	-	-	-	-	1								
Kocsola (Tolna vármegye)	1	-	-	-	-	1								
Kossuthfalva (Bács vármegye)	-	-	-	-	1	1								
Kővágó-Örs (Zala vármegye)	1	-	-	-	-	1								
Laibach (Krajna)	-	1	-	-	-	1								
Léva	-	1	-	-	-	1	<i>A felvétel alapját képző végzettség szerint</i>							
Lugos (Krassó-Szörény vármegye)	2	-	-	-	-	2	Érettségi bizonyítvány	főgimnázium	18	2	1	4	-	25
Marosberkes (Krassó-Szörény vármegye)	1	-	-	-	-	1		reálgimnázium	1	-	-	-	-	1
Marosvásárhely	-	-	-	1	2	3		főreáliskola	11	4	1	1	-	17
Nagykanizsa	-	-	-	-	1	1								

Születési hely szerint	Gépész (fő)	Mérnök (fő)	Igazgató (fő)	Építész (fő)	Közgazdász (fő)	Összesen (fő)	Születési idő szerint		Gépész (fő)	Mérnök (fő)	Igazgató (fő)	Építész (fő)	Közgazdász (fő)	Összesen (fő)	
Nagykátán	-	-	-	-	1	1	Kebelbeli leckeönyv (index)	gépész		1	-	-	8	9	
Nagyvárad	-	-	-	-	1	1		mérnök	3		1	2	26	32	
Orosháza	-	-	-	-	1	1		építész	-	2	-		4	6	
Öcsöd (Békés vármegye)	-	-	-	-	1	1		mint ismétlő	-	-	-	-	4	4	
Pestszent-lőrinc	-	1	-	-	-	1		Külföldi leckeönyv (index)	Bécsi műegyetem	-	1	-	-	-	1
Pécs	2	-	-	-	-	2			Brünni műegyetem	3	-	-	-	-	3
Sárbogárd	-	-	-	-	1	1	Keleti kereskedelmi akadémia végbizonyítványa		Tata	-	-	-	-	1	1
Siklós	-	-	-	-	1	1			Torda	1	-	-	-	-	1
Szabadka	1	-	-	-	-	1	Oklevél		gépész-mérnöki		-	-	-	1	1
Szeged	2	-	-	-	-	2			mérnöki	-		-	-	4	4
Szentes	1	-	-	-	1	2	Nincs adat	-	1	-	-	-	1		
Székesfehérvár	-	-	-	-	1	1	Összesen	36	11	3	7	48	105		
Szombathely	-	1	-	-	-	1									

Ami a születési helyeket illeti, az izraelita hallgatók 44%-a budapesti, de négyen Egert, három-három fő pedig Hatvant, Gyórt és Marosvásárhelyt is képviseli, ami a zsidóság városi jellegét bizonyítja. A születések időpontja az izraelita hallgatókra vonatkozóan nem specifikus adat, pusztán arra mutat rá, hogy már a korban is a 18–19 éves korosztály volt az egyetemi tanulmányokba kezdők derékhadja. A születések időpontja jól kifejezi a mérnök-közgazdászok posztgraduális jellegét, ahol az elsőévesek között 24–26 éves a többség. Figyeljük meg, hogy a képzésre mennyien kebelbeli leckeönyvvel jelentkeztek, ami arra utal, hogy a mérnöki oklevelet még 24–26 éves korra sem szerezték meg.

Természetesen az egyetemi atrocitások a legkevésbé sem könnyítették meg az izraelita hallgatók helyzetét, azonban fel kell tennünk – és egyelőre megválaszolatlanul is hagyjuk – azt a kérdést, hogy inkább az atrocitások vagy az oklevelek kitolódó megszerzésében mutatkozó általános tendencia késleltette-e jobban a tanulmányaik

befejezését. Itt is el kell oszlatnunk azt a sztereotípiát, hogy minden izraelita hallgató gazdag családból származott volna, például a közgazdasági főkönyvben találunk izraelita hallgató törzslapján olyan bejegyzést, hogy „az 1922/23. tanév I-ső féléve tanulmányi idejébe csak abban az esetben számítható be, ha tan- és laboratóriumi díjainak utólagos befizetését igazolja”.

Amikor az 1923/24. tanévre felvett hallgatók összeszámlálását végeztük, azzal kellett szembesülnünk, hogy forrásanyagaink közül hiányzik a mérnöki és az építészeti főkönyv. Mivel a hiány sajnos több évkört is érint – a mérnöki és az építészeti szakosztályokba felvett hallgatókat csak az 1926/27. tanévtől lehetne újra megszámlálni –, értelmetlennek tartottuk a munkát úgy folytatni, hogy egész műegyetemet átfogó kimutatást úgysem tudunk készíteni. Kénytelenek voltunk tehát dolgozatunkat a numerus clausus bevezetésének első éveire korlátozni. Pedig érdekelt volna minket, hogy az izraelita hallgatók aránya, ha fokozatosan is, de továbbra is növekszik-e, különös tekintettel arra, hogy az 1924/25. tanévben a vegyész-mérnöki szakosztályon numerus nullus valósult meg. Azon a szakosztályon, ahol az 1925/26. tanévben elsőéves hallgató volt Teller Ede.

1923/24. tanév főkönyveibe beírt hallgatók megoszlása

1923/24. tanév főkönyveibe beírt hallgatók megoszlása	Gépészmérnök		Mérnök	Vegyészmérnök		Építész	Közgazdász	
	Nem izr. / izr. (fő/fő)	Izr. (%)	Nincs adat. A XXXIV. számú mérnöki főkönyv elveszett.	Nem izr. / izr. (fő/fő)	Izr. (%)	Nincs adat. A „L” jelzetű építészeti főkönyv elveszett.	Nem izr. / izr. (fő/fő)	Izr. (%)
I. félév	381/28	7		27/1	4		261/40	13
II. félév	8/1	11		1/0	0		0/2	100
Összesen	389/29	7		28/1	3		261/42	14

KÖVETKEZTETÉSEK

Az 1920. évi XXV. törvénycikknek négy fontos eleme van: a felvételi keretszámok bevezetése (egykorú kifejezéssel: az egyetemi hallgatók kontingentálása), a felvételre kerülők kiválasztása (korabeli kifejezéssel: a selectio), a nemzethűség követelménye, valamint, ahogy a törvény fogalmaz, „az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát” is figyelembe vevő kvóta. Amikor a numerus clausust megítéljük,

a törvénynek mind a négy elemére figyelemmel kell lennünk. Nézetünk szerint a numerus clausus egyik – és talán a legfontosabb – jelentősége abban van, hogy a kényszerű körülmények között önállóvá vált Magyarországnak ez a legelső felsőoktatási létszámtervezéssel kapcsolatos jogszabálya. Kicsit anakronisztikus kifejezéssel élve akár azt is mondhatjuk, hogy a numerus clausus az első olyan, nagyon fontos történeti dokumentum, amelyben megjelenik a felsőoktatási „tervgazdálkodás”.

A „zárt szám” a felvételi keretszámokra vonatkozik, ami jól látható abból is, hogy a Tanácsköztársaság bukását követően a műegyetem tanácsa arra kérte fel az egyetem egyes szakosztályait, hogy a felvehető hallgatók számának megállapítására és a kiválogatás szempontjaira vonatkozó javaslataikat dolgozzák ki. E tekintetben a „zárt szám” jelenleg is aktuális, gondoljunk csak arra, hogy a rendszerváltást követően előbb a felsőoktatás liberalizálását, most viszont annak tervezését preferálják kormányaink.

Az 1920. évi XXV. törvényben nézetünk szerint szintén progresszív elem, hogy a beiratkozási engedély megadásánál figyelemmel kell lenni „a felvételt kérők szellemi képességeire”. A szellemi proletariátus képzése, az értelmiség túltermelése és ezzel összefüggésben a diplomák elértéktelenedése az elmúlt negyedévszázadunknak ugyancsak kísérőjelensége.

A tanácsköztársaság eseményeinek hatására kapott helyet a törvényben a nemzet-hűség fogalma, mellyel kapcsolatban egyelőre csak annyit hangsúlyozunk – mivel alább még kitérünk a történeti kontextusra –, hogy ez az, ami a felvételi keretszámokat a nemzetiségi kvótával logikailag összekapcsolja. Természetesen nem tagadjuk, hogy a numerus claususnak a faji vagy nemzetiségi kvóta miatt antiszemita éle lenne, a törvénynek épp ez az a része, amely a modern emberi jogi normáknak semmilyen tekintetben sem feleltethető meg. Azt viszont elutasítjuk, hogy a numerus clausus pusztán „zsidótörvény” lenne.

Fontosnak tartjuk azt is, hogy a numerus clausust a saját történeti kontextusában tudjuk kezelni. A kérdéssel már 1919 szeptemberében foglalkoztak a műegyetemen, amikor még a műegyetem volt hallgatója, Friedrich István volt Magyarország miniszterelnöke. Ámbár Horthy Miklós a Friedrich-kormány ülésén rendszeresen részt vett, kormányzóvá csak 1920. március 1-jén választották meg, tehát a „Horthy-rendszer” formálisan ekkor jött létre. A műegyetem tanácsa viszont a numerus claususra vonatkozó, véglegesnek tekinthető javaslatát már 1920 februárjában felterjesztette, a numerus clausus elképzelése tehát már Horthy kormányzóvá választása előtt megszületett. Abban a Tanácsköztársaság alatti események hatása csapódott le, mégpedig közvetlenül a Tanácsköztársaság bukását követően. A numerus clausus tehát nem egy új korszak nyitánya, hanem egy régi lezárása.

Hibásnak tartjuk azt a szemléletet, amely a numerus clausust a nagyjából két évtizeddel későbbi zsidótörvényekkel, illetve a német megszállást kísérő holokauszttal hozza logikai összefüggésbe. Habár a törvényt a nemzetgyűlés már valóban Horthy kormányzósága idején tárgyalta és szavazta meg, véleményünk szerint a numerus clausus eredeti történeti kontextusától nem szakítható el.¹⁰³ Megjegyezzük, hogy közvetve még az első zsidótörvényben is kimutatható a Tanácsköztársaság eseményeinek hatása, hiszen az egyik helyen a törvényalkotó mentesítést ad annak, aki az 1919. évi augusztus hó 1. napja előtt – tehát a Tanácsköztársaság bukása előtt – tért át valamely más bevett felekezetbe és megszakítás nélkül ugyanennek a felekezetnek a tagja.¹⁰⁴

Ha a nemzetiségi kvótát, mint a felsőoktatásból az izraeliták kiszorítását célzó rendelkezés okát – vagy inkább vélt okát – vizsgáljuk, akkor a Sir George Clerk-hez intézett memorandumból ismét idézve: „Azt lehet mondani, az igazi munkásság szinte kizárólag az ő szellemi vezetésük alá került”, a zsidóság szellemi erejének megtörését tehát mindenekelőtt a rövid időre megszerzett politikai hatalom miatt tartották szükségesnek. Természetesen igaz, hogy a Tanácsköztársaság vezetésében keresztények is részt vettek, hogy azalatt zsidók is szenvedtek, sőt, hogy attól távol maradt a zsidóság többsége, csak hogy ezt a korabeli társadalom a düh és elkeseredettség hevében egyáltalán nem mérlegelte, hanem a kollektív büntetést követelte.

Láthattuk, hogy így gondolkodott a műegyetem vezetése, a hallgatóság többsége és még az altiszt is, ha tehát a műegyetemet a magyar társadalom apró modelljének tekintjük, akkor azt látjuk, hogy egyféle társadalmi mozgalom, „igény” bontakozott ki. A kérdés tehát az, hogy a törvényhozás a társadalom többségének gondolkodásával szembe tudott-e volna menni, különösen akkor, ha ebből a társadalomból kerültek ki a nemzetgyűlés koncepciózus képviselői, mint például a műegyetem tanári karából Herrmann Miksa is. Tehát véleményünk szerint a nemzetiségi kvóta nem jogalkotási probléma, hanem egy társadalmi konfliktus kicsúcsosodása, amelyre valamilyen választ kellett adni a törvényhozásnak.

¹⁰³ A törvény eredeti történeti kontextusát nem vette figyelembe Teleki Pál sem, aki úgy nyilatkozott a felsőházban 1939-ben, hogy a numerus clausus olyan „gondolat és érzésvilágot” teremtett a magyar politikai életben, amelynek a második zsidótörvény „szükségyszerű” és „természetes következménye”. Kovács, i. m. 116. Úgy látjuk, hogy Teleki ezzel a nyilatkozatával inkább az újabb zsidótörvényt igyekezett legitimálni (1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról), hiszen Teleki nézetével a numerus clausus elfogadását bő egy évvel megelőző mozgalmakat nem tudnánk megmagyarázni. Tehát továbbra is fenntartjuk nézetünket, hogy e „gondolat és érzésvilág” kialakulása a Tanácsköztársaság eseményeivel függ össze.

¹⁰⁴ 1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról, 4.§ b).

Noha csaknem száz év távlatából a kollektív megtorlás eszközének alkalmazását elutasítjuk mi is, úgy látjuk, hogy az adott történelmi helyzetben a nemzetgyűlésnek nemigen volt más lehetősége, mint, hogy a nemzetiségi kvóta elfogadásával a társadalomban felgyült indulatokat valahogy megpróbálja lecsillapítani, és hogy az egyes egyetemeken egyéni – és lehet, hogy szigorúbb – kvóták bevezetését megpróbálja megakadályozni.¹⁰⁵

A társadalmi konfliktus kezelésének ez a módszere azonban kétségkívül nem vezetett eredményre. Amellett ugyanis, hogy a leendő zsidó értelmiség jelentős részét a felsőoktatásból sikerült kiszorítani, az egyetemi zsidóellenes akciókat nem tudta meggátolni. A műegyetemről már 1923-ból van adatunk arra, hogy ismét antiszemita megmozdulások voltak,¹⁰⁶ melyből az következik, hogy az egyetemi társadalom jelentős része inkább „numerus nullust” követelt. Ezzel természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy a magyar felsőoktatásból minden izraelita hallgatót célszerű lett volna eltávolítani, pusztán azt, hogy a társadalmi feszültség már olyan mértékű volt, hogy azt a törvényalkotó sem tudta kontroll alatt tartani. Hogy miért nem történt fellépés az izraelita hallgatók védelmében hatalmi úton? Azért, mert a felsőoktatásból való kiszorításuk szükségességéről a korabeli társadalom többsége hasonlóan gondolkodott, ezzel nyíltan szembehelyezkedő, többségi politikai erő nem volt.

Szólnunk kell még a numerus clausus időzítéséről is, melyben sajátos kettősség mutatkozik. Ugyan az ország területváltozása kényszerű alkalmat adott a kormánynak arra, hogy a magyar felsőoktatás kapacitását szabályozza, a keretszámok szakszerű megtervezését és különösen a betartását a háborús viszonyok utóhatása jelentősen bonyolította. Olyan viszonyok közepette, amikor a hallgatók a frontról és a hadifogságból özönlöttek vissza az egyetemre vagy az elszakított területekről menekültek, amikor a békeszerződés által előírt haderő-korlátozás miatt a katonai képzésből többeket átvezényeltek, másokat pedig feltételeken vettek fel, a keretszámrendszer csak vontatottan indulhatott be. Tényleges funkcióját pedig a későbbiekben sem töltötte be, mivel kialakult az a gyakorlat, hogy az előirányzott keretszámokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter szükség esetén hozzáigazította ahhoz a létszámmal, ahány főt az adott tanévben fel akartak vagy fel tudtak venni az egyetemekre.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Klebelsberg 1925-ben, a Népszövetség genfi értekezletén maga is úgy nyilatkozott, hogy a zsidókvóta a zsidóknak legalább 6%-os részvételt biztosított. Kovács, i. m. 20. Az 1920/21. tanévre készített kimutatásunkat tekintsük át újra, és figyeljük meg, hogy csak 4%-a volt izraelita az első évre felvett műegyetemi hallgatóknak!

¹⁰⁶ BME Lt. 3/c. 56. t. (Hallgatók fegyelmi ügyei, antiszemita fellépések a Műegyetemen), 59. doboz (1923). Ezek az akciók más egyetemeken is valójában folyamatosak voltak, általában minden évközpontkor ismétlődtek az egész korszakban. A kérdéssel többek között Kerepeszki Róbert, Ladányi Andor, Szécsényi András és Ujváry Gábor is foglalkozott munkáiban.

¹⁰⁷ Ld. Klebelsberg „szemléltető oktatását” 1928-ban. Ladányi Andort idézi Kovács, i. m. 171.

Tehát a nemzetiségi kvótához hasonló a helyzet ebben a vonatkozásban is: mivel az egyetemeken, különösen a labormunkát igénylő szakok esetében a megnövekedett létszámú hallgatóságot már nem lehetett elhelyezni, ráadásul felsejlett az értelmiség túltermelődésének rémképe is, a törvényalkotónak valamit kellett lépni. Azon vitatkozni természetesen lehet, hogy a probléma megoldására e tekintetben helyes utat választott-e.

GÁBOR HOLLÓSI

“CLOSED NUMBER” IN THE ENGINEERING MAJOR

THE INTRODUCTION OF THE NUMERUS CLAUSUS AT THE POLYTECHNIC UNIVERSITY

Based on the documents from the time, this study looks at the introduction of Article XXV in the instructions related to university application in 1920, putting under local examination a law that has been traditionally tied to domestic anti-Semitism's institutional emergence by the literature. The reason why the polytechnic university has been chosen is not only that the related documents have remained relatively unexamined by the researchers, but that the problem has characteristically not been researched at the technical higher education level. We wish to inform the reader that it has been necessary to review higher education participation by Jewish students during the interwar period not only generally, but also by discipline / major (related to technical training, at a given institute) since it had been a prerequisite in order to be able to make appropriate international comparisons.

The study's first main point of inquiry presents the polytechnic university's conception and formation of the *numerus clausus*, as cited in the minutes of the various faculty meetings, in which two central concerns were the setting of admission targets and student selection criteria. Then I take a look at the question of “national loyalty” and its conceptual components, for it was through this that the admission targets and student selection criteria were logically interlinked to the proportion of young people from the various ethnicities and nationalities living throughout the country. Since the national loyalty concept was closely associated with conduct and behavior of the Hungarian Republic of Councils period, I have tried to review fully the polytechnic university's disciplinary cases, and showcase the ones related to Jewish students. In the final part of the study, using the information in the student register, and accounting for each discipline, I have shared those series of data from the first four years of the *numerus clausus*, as it related to first-year students. I have tried to provide supplemental data regarding the entirety of the student body, a breakdown by religious affiliation, a distribution of enrollment documents and examination results.

I pay particular attention to how some of the elements of the law had been judged, detailing questions of historical context, including those related to the Republic of Councils, the Horthy System or some incidental attachment to the Jewish laws that originated at the end of the 1930's. Finally I evaluate the impact of the law and its practical application, as well as its timing.

GÁBOR HOLLÓSI

„GESCHLOSSENE NUMMER“ IN DER INGENIEURAUSSCHULUNG –

EINFÜHRUNG DES NUMERUS CLAUSUS
AN DER TECHNISCHEN UNIVERSITÄT

Der Aufsatz stellt die Einführung des Gesetzesartikels XXV. aus dem Jahre 1920 über die Regeln der Einschreibung an der Budapester Technischen Universität aufgrund ihres damaligen Aktennachlasses dar, wobei ein Gesetz einer Untersuchung auf lokaler Ebene unterzogen wird, das in der Fachliteratur traditionell mit dem institutionellen Erscheinen des Antisemitismus in Ungarn verbunden wird. Die Technische Universität wurde nicht nur deswegen ausgewählt, weil die Forscher das einschlägige Dokumentenmaterial bis dato noch nicht relativ vollständig aufgearbeitet haben, sondern auch deswegen, weil das Problem im technischen Hochschulwesen bezeichnenderweise noch nicht untersucht wurde. Wir wollen darauf aufmerksam machen, dass die Teilnahme israelitischer Hörer am Hochschulwesen in der Zwischenkriegszeit nicht nur im Allgemeinen, sondern auch in den einzelnen Fachrichtungen (in der technischen Ausbildung: innerhalb der Einrichtungen) untersucht werden muss, denn all dies bedeutet die Voraussetzungen dafür, internationale Vergleiche in entsprechender Tiefe überhaupt anstellen zu können.

Der erste größere Gedankenkreis der Studie stellt die Formulierung und Herausbildung der Vorstellung des Numerus Clausus an der Technischen Universität dar, und zwar im Lichte der in erster Linie auf Ratstagungen der einzelnen Fachabteilungen (Fakultäten) ins Protokoll aufgenommenen Erklärungen von Professoren der Technischen Universität. Die beiden zentralen Gedanken in diesem Teil sind die Festlegung der Aufnahmekontingente und die Auswahl der Hörer. Anschließend behandelt der Aufsatz ausführlicher die Frage der „Treue zur Nation“ und deren Begriffselemente, denn dadurch gerät die Festlegung der Zahl des Aufnahmekontingents und die Auswahl der Hörer in einen logischen Zusammenhang mit dem Zahlenverhältnis der Jugendlichen, die zu den auf dem Gebiet des Landes lebenden einzelnen Volksrassen und Nationalitäten gehörten. Da der Begriff der Treue zur Nation in enger Verbindung

mit den Verhaltensweisen und übernommenen Rollen zur Zeit der ungarischen Räterepublik steht, waren wir bemüht, die einschlägigen Disziplinarfälle der Hörer der Technischen Universität in vollem Umfang zu untersuchen und darunter das Verhältnis derer nachzuweisen, die israelitischer Abstammung waren. Die letzte größere Einheit der Studie veröffentlicht die Datenreihen, die ausschließlich in Bezug auf die in den ersten Jahrgang aufgenommenen Hörer, für die einzelnen Fachrichtungen und aufgrund von Hörermatrikeln für die ersten vier Studienjahre von der Einführung des Numerus Clausus an zusammengestellt wurden. In diesen Datenreihen sind Anzahl und Verhältnis israelitischer Hörer von Jahr zu Jahr angeführt, darüber hinaus waren wir bemüht, auch in Bezug auf die gesamte Hörschaft der Universität zusätzliche Angaben zu veröffentlichen, und zwar nach religiöser Zusammensetzung, Verteilung von Urkunden, die die Grundlage der Einschreibung bedeuteten, sowie nach Ergebnissen von Rigorosa. Selbstverständlich wurden die erwähnten Merkmale in Bezug auf die israelitischen Hörer immer auch gesondert untersucht.

In ihrer Schlussfolgerung befasst sich die Studie unter Beachtung sämtlicher Elemente des Gesetzes mit dessen Beurteilung, erörtert die Frage des historischen Kontextes, einschließlich seiner eventuellen Bindung an die Räterepublik, das Horthy-Regime oder eben an die vom Ende der 1930er-Jahre entstehenden Judengesetze, bewertet die Auswirkungen und das praktische Wirken des Gesetzes und schließlich die Wahl dessen Zeitpunktes.